

Lens-Liévin
Steden en Landen van kunst en geschiedenis

De Franse nationale necropool van Notre-Dame-de-Lorette

Ablain-Saint-Nazaire
Souchez

NORD
PAS-DE-CALAIS

CHÉMIN
DE LA PAIX
14-18

Prix Frieden Peace

De kapel van Notre-Dame-de-Lorette voor 1914 volgens een sterkwater van Arthur Mayeur.

Editoriaal van de Voorzitter van de Agglomeratiegemeenschap van Lens-Liévin

De necropool van Notre-Dame-de-Lorette, gelegen in de gemeente Ablain-Saint-Nazaire en met uitzicht op het gebied van de Agglomeratiegemeenschap van Lens-Liévin, is een sterk symbolische plek van de Grote Oorlog in Artesië. De heuvel van Lorette, gedurende 4 jaar strategische ligging aan het front en arena van dodelijke veldslagen, wordt reeds aan het einde van het conflict gekozen om er een militaire necropool te vestigen, de grootste militaire begraafplaats op het Frans grondgebied. Ter erkenning van de op de veldslag omgekomen soldaten worden eveneens in het midden van de begraafplaats een kapel en een daklantaarn opgericht.

In het kader van de honderdste verjaardag van de Grote Oorlog wordt de site in het daglicht gezet dankzij de mobilisatie van de Overheid, de Regionale Raad van Nord-Pas-de-Calais, de Departementsraad van Pas-de-Calais en de Agglomeratiegemeenschap van Lens-Liévin. Niet alleen wordt de siteomgeving aangelegd, maar er worden eveneens 2 grootschalige projecten gerealiseerd: het Mémorial international (Internationaal Monument) van Notre-Dame-de-Lorette naast de necropool en Lens '14-18 - Centre d'Histoire Guerre et Paix (Geschiedeniscentrum Oorlog en Vrede) in Souchez.

Met deze initiatieven wilt de overheid laten zien dat zij bijdraagt tot de herdenking, met name voor de jonge generaties, maar ook het territorium aantrekkelijk wilt maken voor het herdenkingstoerisme op nationaal en internationaal niveau.

Sylvain Robert

Président de la Communauté d'Agglomération de Lens-Liévin
Maire de Lens

Geografische en chronologische herkenningspunten

Vereenvoudigde kaart van de evolutie van het front in Artesië in 1915

- Reliëf
- Door het Duits leger bezette gebieden
- Door het Frans leger heroverde gebieden tijdens de aanval van mei 1915
- Door de Franse en Britse legers heroverde gebieden tijdens de aanval van september 1915

3 augustus 1914

Oorlogsverklaring van Duitsland aan Frankrijk.

September–oktober 1914

Wedloop naar de zee.
Lens wordt al vanaf 4 oktober bezet.

Winter 1914

Eerste veldslag van Artesië.

9 mei 1915

Begin van de Tweede veldslag van Artesië.
Herovering van het plateau van Notre-Dame-de-Lorette door het Frans leger.

25 september 1915

Begin van de Derde veldslag van Artesië.
Aflleidingsslag in Loos-en-Gohelle door het Brits leger.

1916

Het Frans leger verlaat het front van Artesië om zich te concentreren op de frontzone van de oostelijke departementen van Frankrijk.
Het beheer van het Nord-Pas-de-Calais-front wordt toegekend aan het Brits leger.

Maart-april 1917

De Duitsers evacueren massaal de burgers die nog aanwezig zijn op het grondgebied richting België.

9 april – 15 mei 1917

Veldslag van Arras.
Canadese overwinning op de heuvelrug van Vimy.

10-12 oktober 1918

Bevrijding van de sector van Lens-Liévin.

Ablain-Saint-Nazaire en het plateau van Notre-Dame-de-Lorette voor 1914.

De ruïnes van het stadhuis en van de klokkentoren van Arras eind 1915.

In het collectief bewustzijn wordt de Eerste Wereldoorlog vaak geassocieerd met de sites van de Chemin des Dames (Aisne) of van Verdun (Meuse). De veldslagen van Artesië zijn in het algemeen minder bekend. Het front tussen Lens en Arras was echter van strategisch belang, eerst voor het Frans bevel, vervolgens voor het Brits bevel, en de slagen die er zich hebben afgespeeld hebben niet minder slachtoffers gemaakt dan in andere departementen. Dit blijkt eveneens uit de bijnaam dat aan de heuvel van Lorette werd gegeven, zowel door de Fransen als de Duitse soldaten - «la colline aux 100.000 morts» of «*Totenhiigel*» (= de heuvel van de dood).

De wedloop naar de zee

In het begin van het conflict past het Duits leger haar aanvalsplan toe, beter bekend onder de naam «Schlieffen-plan» en doorkruist het neutraal België met als bedoeling af te stevenen op de Franse hoofdstad. De Franse overwinning in de veldslag van de Marne in september 1914 laat toe Parijs te verlossen en betekent het begin van de «wedloop naar de zee»-periode. Tijdens deze periode trachten het Duits leger en de Franse en Britse legermachten elkaar onderling te omzeilen door omsingelingsmanoeuvres uit te voeren in de richting van het Noorden. De vijandige troepen vechten tegen elkaar en verplaatsen zich progressief naar België en de Noordzee, doorheen de Oise, de Somme en de Pas-de-Calais met Arras als probleemgebied.

De aanval op het plateau van Lorette

In de nacht van 4 op 5 oktober 1914 betreden de troepen van het 6de Duitse leger Lens en installeren zich op het plateau van Lorette. Deze positie is des te gemakkelijker te veroveren aangezien het gebied tussen Carency en Grenay niet door de Fransen beschermd wordt. De Duitsers staan vlak voor de deur van Arras. De Fransen voeren felle gevechten om de stad, die onder de bommen wordt bedolven, te verdedigen. Gelet op het Frans verzet geven de Duitsers het uiteindelijk op en trekken zich terug op de heuveltoppen van Artesië. Dit luidt het begin van de stellingenoorlog. Tijdens de maanden oktober en november 1914 strijden de Fransen en de Duitsers tegen elkaar in een reeks aanvallen en

tegenaanvallen gericht op het «oppeuzelen» van de positie van de tegenstander. De eerste loopgraven zijn nog primitief, maar de Duitse troepen die beter uitgerust zijn dan de Franse troepen, richten al snel sterke verdedigingslinies op. Het front vestigt zich langs een noord-zuidas waarbij de heuvel van Lorette en de heuvelrug van Vimy omslingerend worden, beide bezet door de Duitsers. Op dat moment vormen deze verankeringspunten het hoofddoel van het Frans commando, dat zijn hoofddoel hardnekkig nastreeft door het lanceren van grote, opeenvolgende offensieven tussen oktober 1914 en oktober 1915. Tijdens deze gevechten, de zogenaamde «veldslagen van Artesië», sneuvelt een bijzonder groot aantal soldaten.

Afbeelding van een aanval van Franse soldaten in Notre-Dame-de-Lorette.

Notre-Dame-de-Lorette en Ablain-Saint-Nazaire tijdens het bombardement. Aquarel van François Flameng, mei 1915.

De eerste veldslag van Artesië

Op 17 december 1914 wordt een militaire operatie ontketend op initiatief van Generaal Joffre, Opperbevelhebber van het Frans leger, die de bewegingsoorlog wilt herpakken over het volledig westers front. Het 10de leger van Generaal de Maud'huy gaat ten aanval op het plateau van Lorette en in het dorp Carency, maar zonder succes. De soldaten, uitgeput door de bijzondere moeilijke wintercondities, strijden tegen het vijandelijk vuur, maar ook tegen de koude, de regen, de sneeuw en vooral de modder, kleiachtig en plakkerig, dat zowel dode als levende soldaten vangt. Ondanks de voortdurende gevechten profiteren beide legers van het einde van de winter om hun posities te versterken en te organiseren. Het begin van het

jaar 1915 wordt gekenmerkt door de mijnenoorlog, dat door de oorlogspartijen wordt gevoerd, met name in de buurt van Carency. Deze techniek dat verantwoordelijk is voor talrijke verliezen, bestaat erin de loopgraven van de tegenstander te vernietigen door ondergrondse galerijen te graven om er explosieve ladingen te plaatsen.

Het plateau van Lorette, een doorslaggevende topografie

De heuvel van Notre-Dame-de-Lorette situeert zich aan het meest oostelijk punt van de heuvels van Artesië. Met een hoogte van 165m vertoont deze heuvel een zachte, krijtachtige helling aan de noord-oostelijke

bergwand en een reeks rijsporen met abrupte hellingen aan de zuidkant. Aan de voet van deze heuvel strekken zich door de rivieren Saint-Nazaire en Carency uitgeholde valleien uit. Deze dominante positie biedt een uitzonderlijk zicht op de omgeving: op de noordelijke steenkoolbekken tot Lille en tot de Vlaamse

bergen bij helder weer, op het bos van Givenchy-en-Gohelle en de heuvelrug van Vimy ten oosten en op de torens van de voormalige abdij van Mont-Saint-Eloi en de route van Arras in het zuidoosten. De heuvel van Notre-Dame-de-Lorette vormt dus een strategisch voorkeursgebied voor wie er heerst.

Kaart met weergave van de organisatie van het Frans leger tijdens het offensief van mei 1915.

Positie van het 21ste Franse legerkorps

Positie van het 33ste Franse legerkorps

De tweede veldslag van Artesië

In het begin van het voorjaar 1915 beslist Generaal Joffre een nieuw, grootschalig offensief te lanceren voor de maand mei. Het plateau van Lorette en de heuvelrug van Vimy moeten koste wat het kost heroverd worden om de weg naar het Noorden en de Belgische grens vrij te maken. Met het oog op deze aanval verrichten de Fransen aanzienlijk werk om de loopgraven te versterken: aanleg van verschillende, alternatieve gevechtslinies die verbonden zijn door vele gangen, installatie van commandoposten, hulpposten, stockage van munitie, divers materiaal, ontwikkeling van een begraven telefoonnetwerk... Zij gaan op minutieuze wijze op

verkenning van het grondgebied dankzij de luchtfoto's. Een week vóór de aanval, vuren 1.125 kanonnen salvo's af op de Duitse linies. De aanval wordt ontketend op 9 mei op een front van bijna 20km. Om 6 uur 's ochtends treedt de Franse artillerie op. Om 10 uur gaat de infanterie ten aanval. Het 33ste legerkorps* met aan het hoofd Generaal Pétain, de Marokkaanse divisie en de legioensoldaten bestormen het gebied van Neuville-Saint-Vaast en bereiken een merkwaardige doorbraak in de richting van de heuvelrug van Vimy dat echter niet bestendig kan worden door een gebrek aan versterking. Ter hoogte van het plateau van Lorette botsen de soldaten van het 21ste legerkorps

onder bevel van Generaal Maistre tegen de Duitse linies die verdedigd worden door een kolossaal «fort». In hun gevechten gebruiken de soldaten hun handen, granaten en bajonetten. Na hevige gevechten wordt het plateau van Lorette op 12 mei heroverd, evenals het dorp van Carency en een deel van het dorp van Ablain-Saint-Nazaire. De Duitsers worden teruggedruwd naar de zuidoostelijke bergwanden die op 22 mei door de Fransen bemachtigd worden. Het dorp van Ablain-Saint-Nazaire wordt op 28-29 mei, na een intense strijd, met name ter hoogte van de gemeentelijke begraafplaats, volledig bevrijd. De troepen geraten geleidelijk uitgeput en

door de gevechten bevinden ze zich in een uitzichtloze situatie ter hoogte van Souchez. Uiteindelijk beslist Generaal Foch, opperbevelhebber van de noordelijke legergroepen, omwille van het Duits verzet het offensief op 24 juni te staken. Bij het opmaken van de balans komt de realiteit hard aan. Van 9 mei tot 25 juni zijn 104.000 Franse soldaten gesneuveld, werden als vermist opgegeven, gewond of gevangen genomen om 20km² te heroveren. Aan Duitse kant zijn de posities op de heuvelrug van Vimy intact gebleven, maar ten koste van zware verliezen: 75.000 mannen zijn gesneuveld of werden gewond of gevangen genomen.

Het park van het kasteel van Carieul in Souchez eind 1915.

Franse soldaten in verwoeste huizen in Ablain-Saint-Nazaire.

De derde veldslag van Artesië

De zomer van 1915 gaat voorbij zonder dat de situatie aan het front evolueert, maar de legers voeren zonder oponthoud zware artilleriegevechten met veel mortier, die de Franse soldaten «crapouillots» noemen, en met vele « *Minenwerfer* » aan Duitse kant. In september 1915 wilt de Franse État-major opnieuw een grote en gelijktijdige aanval voeren op Champagne en Artesië. Na de in mei geleverde inspanningen moet het « slot » van Souchez definitief opengemaakt worden. Souchez heerst over de belangrijkste toegangsweg tot Lens en bevindt zich op de heuvelrug van Vimy. Opnieuw wordt het 10^e Frans leger ingezet, gelijktijdig bijgestaan door de Britse machten in het

gebied van Loos-en-Gohelle. De aanval wordt op 25 september bevolen. Het 21ste korps en het 33ste korps vliegen op Souchez af. De soldaten worden in hun opmars verhinderd door moerassen en verstikkende bommen die door de Duitsers vanuit Angres en Liévin gegooid werden. In de begraafplaats van Souchez wordt fel gestreden onder de granaten. Uiteindelijk heroveren de Franse troepen de dorpen Givenchy en Souchez (26 september) en bereiken ze de kust 119 van de heuvelrug van Vimy. Deze kust blijft echter in Duitse handen en wordt pas heroverd in april 1917 door de Canadezen tijdens de veldslag van Arras.

Het lied van Craonne

Refrain:

*Adieu la vie, adieu l'amour
Adieu toutes les femmes
Het is helemaal voorbij,
en voor altijd
Met deze afschuwelijke oorlog
Het is in Craonne,
op het plateau
Dat we onze huid verlaten
Want we zijn de veroordeelden
Wij zijn degenen die
geofferd worden*

Het lied van Craonne (genoemd naar het dorp Craonne in de Aisne), met name bekend omdat de Franse soldaten dit lied gezongen hebben bij de opeenvolgende munitierijen tijdens het offensief van de Chemin des Dames in 1917,

is afkomstig van het plateau van Notre-Dame-de-Lorette en luidde: *C'est à Lorette, sur le plateau* (Het is in Lorette, op het plateau)...Er bestaan verschillende varianten van dit lied dat door een anonieme persoon geschreven en oraal overgedragen werd. Dit lied werd tijdens de oorlog gecensureerd omwille van haar protest- en antimilitair karakter. De tekst van dit lied wordt voor het eerst gepubliceerd in 1919 door Raymond Lefebvre, vervolgens door Paul Vaillant-Couturier. De melodie is geïnspireerd op een veel luchtiger lied « *Bonsoir M'amour* », gecreëerd door Karl Ditan met tekst van Raoul Le Peltier en muziek van Adelmars Sablon.

De suikerfabriek-distilleerderij tussen Ablain-Saint-Nazaire en Souchez voor 1914.

Dezelfde suikerfabriek-distilleerderij na de slagen van 1915.

De dorpen in het middelpunt van de gevechten

De dorpen gelegen aan de rand van Notre-Dame-de-Lorette, zoals Ablain-Saint-Nazaire, Carency of Souchez, werden zwaar getroffen door het conflict. In deze sector wordt de bevolking dat op het moment van de invasie in augustus 1914 niet was gevlucht door de Duitsers geëvacueerd in het begin van het jaar 1915. Deze laatsten installeren zich in de woningen en voeren grote werken uit: de huizen worden met elkaar verbonden door ondergrondse gangen of door loopgraven. De kelders worden ondersteund en versterkt door betonlagen. De muren worden doorboord om er de machinegeweren te plaatsen. Deze dorpen vormen op dat moment een sterk verdedigingssysteem met strategische ondersteuningspunten,

zoals weerspiegeld wordt door de ruïnes van de suikerfabriek-distilleerderij gelegen tussen Ablain-Saint-Nazaire en Souchez, die door de Duitsers omgebouwd wordt tot een waar fort. Bovendien worden de omliggende terreinen overspoeld om de opmars van de tegenstander te hinderen. Andere installaties vervolledigen de Duitse verdedigingslinie, zoals in Angres en Liévin, waar verreikende kanonnen geïnstalleerd worden om de Franse loopgraven op de heuvel van Lorette te bombarderen.

De kerk van Ablain-Saint-Nazaire

Met een 34m hoge toren wordt de dorpskerk door de Duitse soldaten gebruikt als observatiepost en wordt het mikpunt van de Franse en Britse artillerie in 1914 en 1915. Het bouwwerk, opgericht door Jacques Le Caron, de architect van de klokkentoren van Arras, dateert uit de XVI^{de} eeuw. Met zijn hoge ramen en rijk gesneden poort aan de zuidgevel wordt deze kerk beschouwd als een parel van de flamboyante gotiek. Het gebouw, geklasseerd als Historisch Monument in 1908, wordt na de oorlog symbolisch als ruïne achtergelaten, om te getuigen van de verschrikkelijke gevechten van Artesië.

Begrafenis van een Franse soldaat in de sector van Bully-Grenay op 26 november 1915.

Tijdelijk kerkhof in de nabijheid van Notre-Dame-de-Lorette (bos van Bouvigny) in 1917.

De tijdelijke begraafplaatsen

Tijdens de oorlog worden door de oorlogspartijen tijdelijke begraafplaatsen opgericht, hetzij in de onmiddellijke omgeving van het front, hetzij verder van het front, dichtbij veldziekenhuizen waar vele gewonden overlijden. In bezet gebied, zoals in Lens, richten de Duitse autoriteiten begraafplaatsen op waarbij aandacht werd besteed aan de esthetiek en die klaarblijkelijk ontworpen werden om lang mee te gaan. Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk kiezen ervoor om de lichamen samen te brengen in massagraven: tot 100 lichamen voor de Fransen, per groep van 6 voor de Britten. De Duitsers passen onmiddellijk het principe van het individueel graf toe.

De nationale programma's

Na de oorlog beslist elke natie om permanente begraafplaatsen op te richten volgens verschillende logica's. Frankrijk en Duitsland behouden het principe van hergroepering van de strijders in grote necropolen, terwijl de Britse regering er de voorkeur aan geeft om de soldaten zo dicht mogelijk bij de plek waar ze gesneuveld zijn te begraven, hetgeen verklaart waarom men zoveel begraafplaatsen van de Commonwealth terugvindt in het huidige landschap, waarvan de « Cabaret rouge » in Souchez of de « Villers Station » in Villers-au-Bois voorbeelden zijn.

Door de Franse regering verkozen wetten en decreten

Op 29 december 1915 wordt een eerste wet goedgekeurd om de creatie van de grafplaatsen van Franse en geallieerde legers te regelen. Op 28 juni 1922 wordt deze wet uitgebreid tot de Duitse graven. Overeenkomstig de wet van 31 juli 1920 worden de begraafplaatsen bewaakt en onderhouden op kosten van de Natie. De gemeenten en verenigingen kunnen echter, op verzoek, een overeenkomst sluiten om deze missies te vervullen in opdracht van de Staat. Zij ontvangen hiervoor een bij decreet bepaalde forfaitaire vergoeding. In het decreet van 25 september 1920 wordt het beginsel van een individueel en uniform monument voor elke soldaat

verankerd (grafzuil of kruis) met als opschrift « Mort pour la France » (« Stierf voor Frankrijk »). Instructies nuanceren de bepalingen ter naleving van de verschillende religieuze overtuigingen: de grafzuilen mogen een confessioneel symbool bevatten en de islamitische soldaten worden begraven in graven die zuidwest/noordoost georiënteerd zijn, waarbij het lichaam op de rechterzijde gelegd wordt, met het gezicht in de richting van Mekka.

De aanleg van de Franse necropolen

Om redenen van zuinig gebruik van middelen zien deze begraafplaatsen er eerder eenvoudig uit. De graven zijn in rijen aangelegd, zoals de soldaten van een

Duits rouwmonument opgericht in Lens ter nagedachtenis van de in Notre-Dame-de-Lorette gesneuvelde soldaten.

De menigte bij de inhuldiging van het dodenmonument in Lens in 1925.

Plechtigheid van 11 november 1920 in Parijs. Voor het Pantheon, de tank die het hart van Gambetta vervoert en de kanon van 155 mm dat gereed staat om de doodskest van de onbekende soldaat in ontvangst te nemen.

leger, en op dezelfde wijze behandeld. Hun groot aantal creëert een massa-effect dat de omvang van de geleden verliezen accentueert, terwijl hun homogeniteit symbool staat voor ieders gelijkheid voor de dood en zelfopoffering voor het vaderland. Deze necropolen worden onderhouden door het Ministerie van de Oorlog, het huidige Ministerie van Defensie, in samenhang met het Office national des anciens combattants et victimes de guerre (Nationale Dienst van oud-strijders en oorlogsslachtoffers).

De Britse aanpak

De Britse begraafplaatsen worden beheerd door het *Imperial War Graves Commission*, een organisme dat reeds in 1917 opgericht werd en in 1960 omgedoopt werd tot *Commonwealth War*

*Graves Commission (CWGC)**. Het ontwerp en het onderhoud van deze begraafplaatsen volgen een strikt bestek. De grafzuilen zijn allen identiek en volgens een nauwkeurig plan aangelegd. Er wordt bijzonder veel aandacht besteed aan het leggen van bloemen op de graven en het snoeien van de bomen.

De Duitse begraafplaatsen

Deze begraafplaatsen worden eerst beheerd door de Franse diensten die de vele bestaande begraafplaatsen hergroeperen. Vanaf 1919 wordt echter een volksvereniging, de *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (VDK)**, gecreëerd maar ze mag pas vanaf 1926 op het Frans grondgebied optreden. De Duitse begraafplaatsen worden gekenmerkt door hun grote eenvoud en in hun ontwerp wordt het idee van

communie tussen de Mens en de Natuur weerspiegeld.

Repatriëring van de lichamen

Sommige families wensen hun doden op de gemeentelijke begraafplaats te begraven, maar dit wordt in de praktijk zelden gerealiseerd want de opgraving van lichamen wordt in Frankrijk pas vanaf 1920 toegelaten. Bovendien is deze procedure moeizaam en kostelijk, zelfs al draagt de Staat bij in de kosten. Het is in deze context dat elke gemeente beslist om een monument op te richten opdat de families hun doden kunnen eren. Bij de Britten moedigen de spirituele overtuigingen, buiten de logistieke en financiële omstandigheden, de repatriëring niet aan. Wat de Duitse soldaten betreft, weigert de Franse administratie de lichamen aan de families terug te geven.

De verering van de onbekende soldaat

Aangezien duizenden doden niet konden worden geïdentificeerd, worden talrijke families geconfronteerd met het ontbreken van het lichaam. Om hulde te brengen aan deze anonieme helden beslist de Franse Staat een onbekende soldaat te eren in een monument dat op 11 november 1920 onder de Triomfboog in Parijs onthuld wordt, waarbij de begraafing pas in januari 1921 plaatsvindt. Dit graf wordt het symbool van de nationale herdenking. De Britse regering begraaft op dezelfde dag een onbekende soldaat in de Londense abdij van Westminster. Deze aanpak wordt al snel door andere landen overgenomen. Daarentegen, in Duitsland, verschijnt de verering van de onbekende soldaat pas later, op initiatief van Adolf Hitler.

Één van de tijdelijke kerkhoven in de nabijheid van Notre-Dame-de-Lorette. Op de achtergrond, de ruïnes van de kerk van Ablain-Saint-Nazaire.

De vereniging van het Monument van Lorette. In het midden, al zittend, Monseigneur Julien met Generaal Maistre aan zijn linkerkant. Achter hen, staand en met donker pak, architect Louis-Marie Cordonnier.

Een symbolische plaats

Met zijn dominante positie, maar meer nog omdat het op die plaats talrijke verliezen heeft geleden, wordt de site van Notre-Dame-de-Lorette vanaf 1919 beschouwd als gedenkplaats van de opoffering van duizenden strijders die voor het vaderland stierven. De ter plaatste in 1915 opgerichte kleine begraafplaats, dat geleidelijk aan groter werd naarmate het aantal veldslagen toenam, ontvangt tussen 1920 en 1926 de soldatenlichamen afkomstig uit meer dan 150 begraafplaatsen van de veldslagen in Artesië, Vlaanderen, de IJzer en de Belgische kust. Bij deze transfer worden 12.800 lichamen aan de families teruggegeven. In de necropool zijn 20.000 soldaten in individuele graven begraven, terwijl 22.000 niet-geïdentificeerde lichaamsresten in ossuaria's rusten.

De vereniging van het Monument van Lorette

Nog vóór het einde van het conflict kwamen twee mannen die bijzonder aangedaan waren door het lot van de soldaten in Artesië, met name Monseigneur Julien, bisschop van Arras, en Generaal Maistre, voormalige opperbevelhebber van het 21ste legerkorps die in 1915 het plateau van Lorette heroverd heeft, met het idee om ter nagedachtenis op de heuvel van Lorette een symbolisch monument op te richten. Al snel nemen andere persoonlijkheden deel aan dit initiatief en wordt er een eerste comité gecreëerd. Dit comité verenigt, buiten enige politieke of religieuze kloof, geestelijken, institutionelen of zelfs notabelen, waaronder verschillende leidinggevendenden uit de mijnindustrie zoals Louis Mercier, Algemeen Directeur van de Compagnie des Mines van

Béthune, die enige tijd de functie van penningmeester bekleedt. Dit comité, onder auspiciën van de President van de Republiek, de Aartsbisschop van Parijs en de maarschalken Foch, Joffre en Pétain, heeft zich gegroepeerd in een verenigingsstructuur (association loi 1901, vereniging zonder winstoogmerk krachtens de wet van 1901) vanaf september 1920 en heeft tot doel, zoals bepaald in artikel 1 van zijn statuten: « de oprichting van een gedenkmontument op de heuvel van Notre-Dame-de-Lorette, om de herinnering aan de tragische veldslagen, die zich tijdens de Grote Oorlog op deze heuvel en omstreken afspeelden, levendig te houden en om de soldaten die tijdens deze veldslagen gesneuveld zijn om het Vaderland te verdedigen, te herdenken ».

Inschrijvingskaart voor de afwerking van het monument van Lorette.

Inschrijving voor het monument van Lorette. Dankkaart.

De menigte die de Blanche Voie in Ablain-Saint-Nazaire opklimt tijdens de optocht van 12 september 1920. Op de achtergrond, de verwoesten kerk.

Om dit project tot een goed einde te brengen, rekent de vereniging op de publieke vrijgevigheid en verzamelt het schenkingen en subsidies.

Op 12 september 1920 wordt een belangrijke actie georganiseerd op het plateau van Lorette teneinde een openbare inschrijving te starten. Een grote optocht bestaande uit politieke, militaire en religieuze figuren en talrijke verenigingen ('harmonies des mines', gymclubs, verenigingen van oud-strijders, van oorlogsverminkten, enz.) beklimmen de heuvel. Er worden speciaal voor deze gelegenheid pamfletten uitgegeven, evenals postkaarten en medailles. Het evenement wordt breed in de pers uitgemeten.

Op 30 september 1923 bedraagt het bedrag van de verzamelde schenkingen iets meer dan 1.490.000 frank. Het initiatief van de vereniging van het Monument van Lorette wordt ondersteund

door het decreet van 16 januari 1924 waarin de Staat de bouw van een gedenkmunument op de nationale necropool goedkeurt.

De voormalige kapel Notre-Dame-de-Lorette

Oorspronkelijk werd deze kapel in 1727 opgericht toen Florent Guilbert, een schilder afkomstig uit de parochie van Ablain-Saint-Nazaire, een pelgrimstocht aanving naar het sanctuarium van Loreto in Italië (provincie van Ancona). Na op wonderbaarlijke wijze te zijn genezen, laat hij bij zijn terugkeer een oratorium bouwen gewijd aan Notre-Dame-de-Lorette op het plateau met uitzicht op Ablain-Saint-Nazaire. De kapel wordt in 1794 vernietigd en in 1815 weer rechtgezet. Er volgen van 1870 tot 1880 vergrotingswerken.

Een bedevaart ontwikkelt zich al snel en trekt vele gelovigen uit de hele streek aan. Elk jaar rond 8 september - het feest van de geboorte van de Maagd - worden novenen gevierd (gebeden die gedurende negen dagen gedaan worden met het oog op een mirakel). In 1914 bestaat de kapel uit een beuk met dubbel transept over een oppervlakte van ongeveer 200 m². De architectuur van de

kapel is Romaans geïnspireerd. Een hoektorentje steekt uit op de hoofdgevel die met twee identieke poorten uitgerust is. Het gebouw wordt volledig vernield tijdens de veldslagen die zich in 1915 op het plateau afspelen. Dankzij de in 2014 uitgevoerde werken van het kerkplein, samen met de bouw van de 'Anneau de la Mémoire' (Ring van de Herinnering), heeft men de funderingen van het gebouw kunnen zien.

Initieel project van L.M. Cordonnier voor het monument van Notre-Dame-de-Lorette, tekening.

De geest van het project

Architect Louis-Marie Cordonnier, sinds het begin lid van het comité van Lorette, is verantwoordelijk voor het uitvoeren van de plannen van de necropool en van het monument dat door de vereniging gepland werd. Monseigneur Julien, die een beslissende rol speelt bij het ontwerp van het project, laat al snel zien dat hij de wens van zijn voorganger Monseigneur Lobbedey wenst te realiseren, met name de door de oorlog vernietigde kapel heropbouwen.

De drie projecten van Louis-Marie Cordonnier

Het eerste project slaat op een groots programma bestaande uit een vierkante kapel overdekt door een 52m hoge koepel, samen met een 76m hoge vuurtoren. Deze

Tweede project van L.M. Cordonnier voor het monument van Notre-Dame-de-Lorette, aquareltekening met gouache.

« dodenlantaarn », geïnspireerd uit oude rouwgebruiken moet over de geest van de soldaten waken. Het geheel bevindt zich in het midden van een rechthoekige constructie met langs 3 kanten bedekte galerijen, zoals een campo-santo* bedoeld om de lichaamsresten van

Derde project van L.M. Cordonnier voor het monument van Notre-Dame-de-Lorette, tekening.

onbekende soldaten, Fransen en geallieerden, onder te brengen. Gezien het buitensporig prijskaartje van dit project vraagt de vereniging aan de architect om het project te vereenvoudigen. L.M. Cordonnier stelt een tweede project voor, dat in zijn geheel herdacht is, met slechts één centraal gebouw bestaande uit een kapel die het grondplan van een basiliek kreeg, zonder koepel, en een klokkentoren die als dodenlantaarn gebruikt werd. De bedekte galerijen waar de lichaamsresten van de soldaten neergelegd werden, werden vervangen door meerdere ossuaria's verspreid over de necropool. Aangezien dit tweede project nog niet bevredigend was, wordt het ontwerp opnieuw herwerkt tot een derde en laatste voorstel waarin de

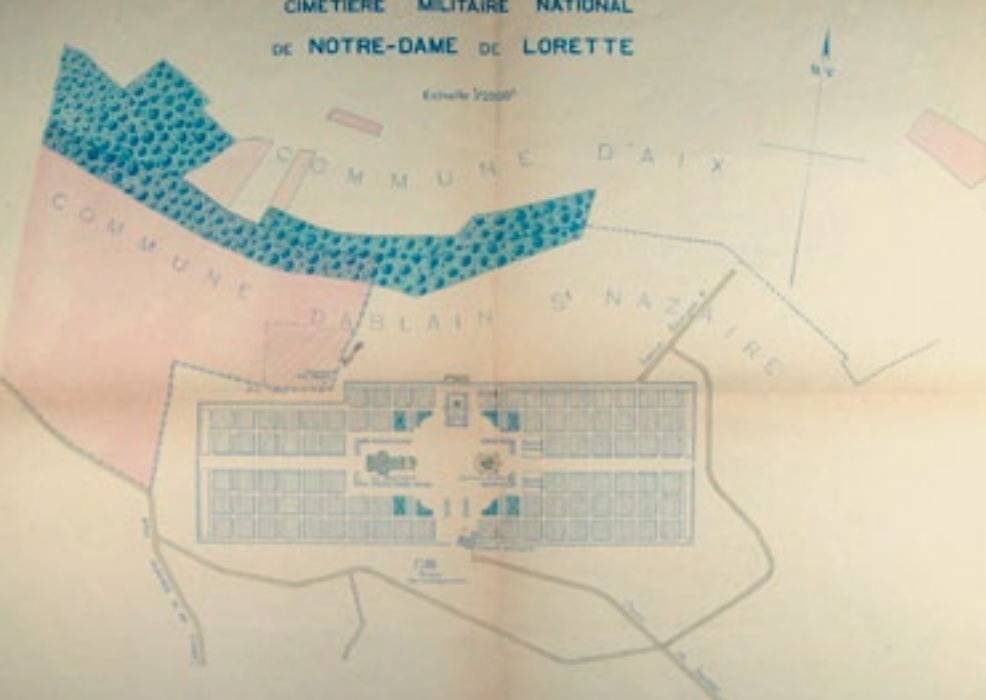
kapel en de daklantaarn opnieuw twee verschillende gebouwen worden. Deze beperktheid houdt rekening met het lekenkarakter van de militaire necropool waarvan de aanlegkosten door de Staat gedragen worden. Met het oog op de wet betreffende de scheiding van Kerk en Staat van 1905 stelt Monseigneur Julien voor om de kapel (religieus monument) en de dodenlantaarn (burgerlijk monument) van elkaar te scheiden. Zo benadrukt het bestaan van de kapel in het uitgevoerd project de christelijke dimensie van de site en maakt het de nationale necropool van Notre-Dame-de-Lorette tevens bijzonder in vergelijking met andere grote Franse militaire necropolen die geen religieus gebouw omsluiten.

L.M. Cordonnier in zijn kabinet.

Louis-Marie Cordonnier (1854-1940)

Louis-Marie Cordonnier, afkomstig uit Haubourdin, studeert aan de Academie voor Schone Kunsten in Parijs, waar hij namelijk belangstelling toont voor de werken van Eugène Viollet-le-Duc en Charles Garnier. Hij is zeer actief in de Nord-Pas-de-Calais en ontwerpt talrijke openbare gebouwen zoals de stadhuizen van Loos-Lez-Lille of Duinkerke en in 1906 wordt hem het ontwerp toevertrouwd van de badplaats van Hardelot. In 1913 onderscheidt hij zich tevens dankzij de bouw van het Vredespaleis in Den Haag (Nederland). Na de Eerste Wereldoorlog zet hij zich enorm in voor de Heropbouw van de regio, met name in Lille, Bailleul en Armentières. Naast het project van Notre-Dame-de-Lorette werkt hij in de sector van Lens-Liévin voor de Société des Mines van Lens waarvan hij de 'Grands Bureaux' ontwerpt (huidige Faculteit Wetenschappen Jean Perrin in Lens) tussen 1928 en 1930, evenals verschillende kerken in koolmijnsteden. Hij sterft in 1940 en laat een sterke regionalistische spoor achter in het architecturaal landschap van de regio.

Liggingplan van de necropool van Notre-Dame-de-Lorette opgesteld in 1927.

De werf start in 1920 met de aanleg van de necropool. De « eerste stenen » van de daklantaarn en van de kapel worden op 19 juni 1921 op een grote openbare bijeenkomst door Maarschalk Pétain en Monseigneur Julien gelegd. De werkzaamheden voor de ruwbouw duren tot 1927. Vervolgens worden de decoraties aangebracht, hetgeen tot het einde van de jaren '30 duurt. Verschillende factoren bemoeilijken de werf: ontmijningsfase, terrein van slechte kwaliteit met verzakkingsrisico's, moeilijkheden bij de aanvoer van materialen,

streng klimaat. Tijdens de werkzaamheden wordt in de buurt een tijdelijke kapel in plaatstaal geïnstalleerd opdat de jaarlijkse bedevaarten, die vanaf 1919 hervat worden, kunnen plaatsvinden. Er wordt ook een dienst van de burgerlijke stand opgericht om informatie te verstrekken aan de families die een graf komen bezoeken. Tegelijkertijd start de Staat met de onteigening van de percelen en dit van 1925 tot 1938.

De necropool

Deze vormt een rechthoek van 645m op 200m, hetgeen overeenkomt met een

oppervlakte van ongeveer 13 hectaren. Twee verticale galerijen delen het terrein in 4 secties in waar de graven in opeenvolgende rijen aangelegd worden. Vanaf 1920 wordt begonnen met de begraving van de soldaten. Hierbij wordt het volgend algemeen principe toegepast: in eenzelfde sectie van het kerkhof de stoffelijke overschotten afkomstig van eenzelfde veldslag verzamelen. De grafzuilen van de islamitische en joodse soldaten worden grotendeels gehergroepeerd in het zuidwestelijk deel van het kerkhof.

De zuidoostsector van de necropool waar de joodse (op de voorgrond) en islamitische (op de achtergrond) grafzuilen gegroepeerd zijn.

Materialen

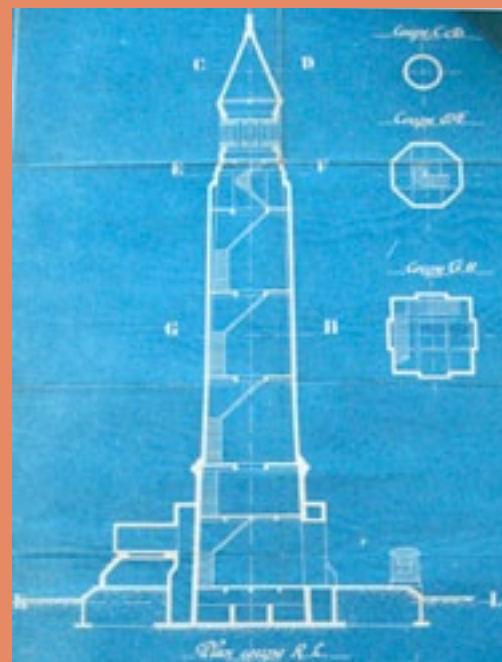
In het begin van de jaren 1930 worden de kruisen en grafzuilen die in eerste instantie in hout gemaakt werden, vervangen door beton. De architect tracht kwaliteit en economie te laten rijmen voor de bouw van de kapel en van de daklantaarn. Hij gebruikt gewapend beton, een sterk, licht en goedkoop materiaal, om het geraamte van beide gebouwen uit te werken, dat vervolgens bekleed wordt met gereconstrueerde stenen. De hoeveelheden die nodig zijn voor deze werken zijn indrukwekkend. Er is niet minder dan 700m³ beton nodig om de daklantaarn te bouwen en 1800m³ voor de kapel.

De daklantaarn

De toren rijst op uit een vierkantige basis van 4 x 12m. Ze rust op een voet bestaande uit 4 traparmen. Deze 52m hoge toren bestaat uit 5 op elkaar gestapelde platformen die met elkaar verbonden worden door trappen die in totaal 200 treden bevatten. Op de gelijkvloers werd een gewelfde grafkelder aangelegd, met aan de buitenkant een gigantische sarcofaag, waarin de doods-kisten van 32 onbekende soldaten verborgen werden. Aan de top van de toren beschermt een zuilengalerij overdekt door een kegelvormig dak de vuurtoren waarvan de lichtbundel binnen een straal van 70 km zichtbaar is. Het volledig blind gebouw heeft slechts één ingang dat aan de oostelijke gevel gelegen is. De vier gevels worden op identieke wijze behandeld: een grote dominerende Latijnse

kruis met in het midden een oorlogskruis ingekerfd. Deze twee symbolische elementen benadrukken zowel het rouw- als het militair karakter van het gebouw. Er worden ook andere gestileerde rinceaux- en bladmotieven als fries gebruikt, met name om bovenvermelde sarcofaag te versieren. Symbolen die hun oorsprong vinden in de militaire kunst zijn eveneens zichtbaar: lauriertak, kroon van eikenbladeren, zwaard.

De kapel Notre-Dame-de-Lorette

De kapel.

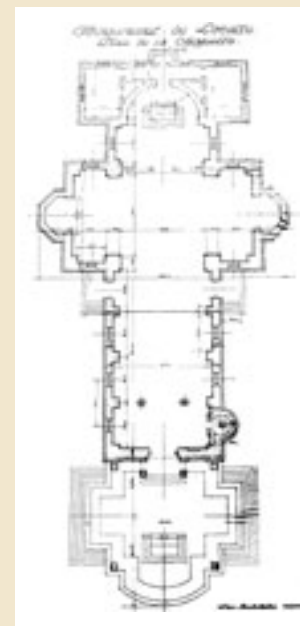

Detail van het timpaan gelegen boven de ingang van de kapel.

Het grondplan van het gebouw volgt een Latijnse kruis, maar het transept is echter weinig uitstekend met 30m breedte tegen 14m voor de beuk. De 46m lange beuk is voorzien van een halfkoepelvormige absis*, terwijl elke arm van het transept een absidekapel* bezit. De hoofdboog wordt voorafgegaan door een breed kerkplein waar een overdekt altaar geïnstalleerd werd voor de openluchtvieringen. Aan het hoofdeinde wordt de absis langs beide kanten door twee sacristieën vervolledigd die met elkaar verbonden zijn door een gang die men langs een kleine ingang kan betreden. Het volledig gebouw wordt verlicht door één enkel niveau rondboogvensters*. Op de kruising van het transept kan men een 34m lange, achthoekige koepel bewonderen die

ondersteund wordt door een koepeltrommel* gerealiseerd met kleine tweelingvensters*. De buitenversiering is eerder eenvoudig uitgevoerd: gestileerde planten- of geometrische motieven in bas-reliëf worden gebruikt om de architectuur op ingenieuze wijze te beklemtonen: friezen die in het midden van de muren golfjes vertonen, halfronde motieven die frontons versieren, tandlijsten* ter hoogte van de kroonlijst, enz. Het kruis-, oorlogskruis-of Griekse kruismotief komt herhaaldelijk voor op het volledig gebouw, hetgeen eveneens het geval is voor de daklantaarn. Men merkt evenwel belangrijkere figuratieve elementen op: een Maagd met het Kind in een mandorla* steekt uit boven het driehoekig fronton van de hoofdgevel terwijl boven de ingangspoort

zich een timpaan* bevindt die twee wierookuitdelende engeltjes toont. Discretere engeltjesbusten versieren de waterspuwers.

De sarcofaag van de daklantaarn.

De hoofdgevel van de kapel en het openluchtaltaar.

Het openluchtaltaar.

Het grafschrift van de daklantaarn
Elk van de 4 gevels van de daklantaarn bevat een cartouche met een ingekerfde tekst. Drie hiervan zijn kwatrijnen die door Monseigneur Julien zelf geschreven werden. Met emotierijke woorden trekt hij de aandacht van de bezoeker aan en juicht een vredelievende toespraak toe:

*“Deze waakzame lamp houdt hun herinnering levendig
Bij de vallende avond, die vergeetachtige nacht:
De vuurtoren dat oplicht bij hun glorie
Eén ster meer dat in de Franse hemel blinkt.*

*Lichaamsresten, vroeger een trots lichaam,
Verspreide ledematen, naamloos puin,
menselijke chaos,
Heilig gewemel van een groot reliekschrijn,
God zal u herkennen, held van stof!*

*Jullie, pelgrims, die hun graven voorbijlopen,
Hun lijdensweg afleggen, alsook zijn bloederige wegen;
Hoor het geschreeuw dat weergalmt in dit bloedbad:
Volk, wees verbonden!
Mensen, wees menselijk!”*

De kapel

Op de hoofdgevel herinnert een opschrift toegewijd aan de Maagd dat de kapel vele schenkingen genoten heeft, in het bijzonder van vrouwen die tijdens de oorlog een man of een zoon verloren hebben:

*“O jij die te midden van de pijn
De Heilige Hoop baarde
Voor jou deze tempel,
geboren in tranen
Geschonken door de vrouwen van Frankrijk”*

Het openluchtaltaar

Ingekerfd op een cartouche met friesversiering herinnert een zin in het Latijn uit het « Koningenboek » via vergelijking de opoffering van de soldaten op de heuvel van Notre-Dame-de-Lorette:

“Considera Israël pro his qui mortui sunt super excelsa tua vulnerati !”
“O Israël, vereer zij die zich opofferden en op jouw heuvels sneuvelden!”

De koepel van de kapel.

Detail van de daklantaarn.

Het ossuarium van Douaumont.

Alhoewel Louis-Marie Cordonnier eerder bekend staat om zijn regionalistische stijl inspireert hij zich al vrij snel op de Romaans-Byzantijnse stijl* om de kapel en de daklantaarn van Notre-Dame-de-Lorette te realiseren. Het meest sprekend voorbeeld van deze stijl is beslist de basiliek van de Sacré-Cœur in Montmartre, gerealiseerd door Paul Abadie tussen 1875 en 1912. Het model lijkt bovendien een nog grotere invloed te hebben uitgeoefend op het oorspronkelijk project van Cordonnier, waar de koepel half rond is en niet achthoekig. Later, wanneer Louis-Marie Cordonnier de opdracht krijgt om de basiliek van Lisieux te bouwen op het einde van

jaren '20, inspireert hij zich grotendeels op de projecten die hij voor Notre-Dame-de-Lorette gerealiseerd heeft. Met de Romaans-Byzantijnse stijl die de architect hier toegepast heeft, benadrukt hij het plechtig karakter van de gebouwen, een effect dat door de witte kleur van de gebruikte voorgevelstenen versterkt wordt. Men merkt echter een lichte Art deco-invloed op, een sterk groeiende beweging in de jaren '20, in de stilering van de versieringsmotieven, zoals bijvoorbeeld ter hoogte van de grote Latijnse kruisen die de 4 gevels van de daklantaarn versieren.

Het ossuarium van Douaumont

Het ossuarium van Douaumont, opgericht in de nabijheid van de veldslagen van Verdun (Meuse), vertoont gelijkenissen met de nationale necropool van Notre-Dame-de-Lorette. Het ossuarium, gecreëerd op initiatief van Monseigneur Ginisty, bisschop van Verdun bekend als « bisschop van de soldaten », heeft de vorm van een daklantaarn dat uitsteekt boven het kerkhof. Daarentegen is er geen religieus gebouw aanwezig. De daklantaarn van Douaumont, massiever dan die van Lorette, rust op een lang kloostergebouw van 137m waar de lichaamsresten van 130.000 Franse en Duitse soldaten over 46 grafkelders bewaard zijn. Het in 1932 ingehuldigd ossuarium is het werk van de architecten Léon Azéma, Max Edrei en Jacques Hardy.

De mozaïek van de absis van de kapel.

De mozaïeken van het ossuarium van de daklantaarn.

De versieringen worden voornamelijk aangebracht vanaf 1927, na afwerking van de ruwbouw, en worden voortgezet in functie van de financiële middelen van de vereniging tot het einde van de jaren '30. Uit gewoonte superviseert Louis-Marie Cordonnier elke detail van zijn werf: hij tekent het meubilair, evenals de motieven van de mozaïek en van de tegels en staat zelf in voor de rekrutering van grote artiesten om deze werken uit te voeren. Al snel contrasteert de overvloed aan versieringen met de eenvoud aan de buitenkant.

De mozaïeken

De mozaïeken, die men overal terugvindt op de muren en gewelven, weerspiegelen heel duidelijk de invloed van de Byzantijnse kunst, mede door

het herhaaldelijk gebruik van goudkleurige* steentjes. In zijn instructies beschrijft L.M. Cordonnier heel nauwkeurig welke kleuren gebruikt moeten worden, evenals het percentage mozaïeksteentjes die met de geplamuurde achtergrond geassocieerd worden, met name om de kosten te beperken. Het koor wordt versierd met een Christus in majesteit die uit blauwachtige wolken tevoorschijn komt, omringd door 4 engels met ontplooid vleugels. Hieronder luidt het Latijnse opschrift: Pax hominibus (« Vrede aan de mensen »). Opmerkelijk zijn ook andere figuratieve, religieuze elementen: de vier kardinale deugden (Temperantia, Prudentia, Iustitia en Fortitudo) in de koepel en de vier evangelisten (de rund

van Sint-Lucas, de man van Sint-Mattheüs, de leeuw van Sint-Marcus et de adelaar van Sint-Jan) in de zwikken. Op andere plaatsen versieren mozaïeken met geometrische of gestileerde motieven de muren van de bovenste gedeelten van de beuk en van de absidekapel, alsook het gewelf van het ossuarium van de daklantaarn.

Mozaïekproject voor de absis van de kapel met een afbeelding van Notre-Dame-de-Lorette.

Ateliers Jean Gaudin

Alle mozaïeken, waaronder de mozaïeken van sommige meubelstukken, werden gerealiseerd door het beroemd Atelier Gaudin in Parijs. Félix (1851-1930), Jean (1879-1954) en Pierre Gaudin (1908-1973) zijn schilder- glasblazer en mozaïst van vader op zoon. Jean Gaudin is zeer actief tijdens de Heropbouw en neemt deel aan verschillende werven, met name in de Pas-de-Calais en de Somme. Hij werkt eveneens aan de versieringen van de Basiliek van Lisieux onder de leiding van Cordonnier.

Glasraam van de beuk met een afbeelding van de Heilige Clothildis (s).

Glasraam van de beuk met een afbeelding van Karel de Grote (b).

Glasraam van de beuk met een afbeelding van Lodewijk IX (d).

De letters en de cijfers verwijzen naar het overzichtsplan van de kapel dat op p39 geraadpleegd kan worden.

Om de glasramen die de 19 vensters van het gebouw moesten versieren, associeert L.M. Cordonnier zich met de artiest Henri Pinta, die de opdracht kreeg om de glasramen te ontwerpen, en met de beroemde glasraammeester Charles Lorin die de vervaardiging en de plaatsing voor zijn rekening nam. De glasramen van de kapel zijn grotendeels gefinancierd door schenkers waarvan de namen onder elk glasraam vermeld staan. Onder hen anoniemen, maar ook persoonlijkheden. Zo hebben de artiesten Lorin en Pinta zelf het glasraam van Lodewijk IX geschenken, ter nagedachtenis van hun kinderen die tijdens de oorlog

voor Frankrijk stierven. In plaats van religieuze thema's die doorgaans weergegeven worden in cultusplaatsen wordt de voorkeur gegeven aan de grote veldslagen van de Franse Geschiedenis naar aanleiding van de Grote Oorlog die diepe sporen heeft nagelaten. Henri Pinta stelt voor om elk glasraam op homogene wijze te bewerken: een belangrijke figuur (een koning, een koningin...) wordt ten voeten afgebeeld en geassocieerd met een veldslag dat zijn glorie afbeeldt in het onderste deel van het glasraam. De figuren poseren op een eerder academische wijze (naar voren kijkend, soms met een gedraaid hoofd). De artiest werkt met grote zorg aan de afbeelding van de klederdracht en de attributen waarmee elke figuur duidelijk geïdentificeerd kan worden. De gezichten worden in grisaille

bewerkt om zoveel mogelijk een portret weer te geven. In het vrij breed kleurenpalet vinden we levendige tinten terug (rood, groen, blauw,...). Dit initieel programma wijzigt echter wanneer de *Imperial War Graves Commission** beslist om glasramen te schenken als dank voor de hulp van Frankrijk bij de creatie van de Britse begraafplaatsen. Er worden zes glasramen van het lijstje geschrapt om ze te vervangen door in 1929 door de Britse artiest Henry Payne ontworpen glasramen. Deze laatste behoudt enige coherentie met het door Henri Pinta uitgewerkt programma door glasramen voor te stellen met figuren die ten voeten afgebeeld worden. De stijl van Henry Payne lijkt echter meer doorzocht en realistischer, met name in de behandeling van de gezichten.

Onderste gedeelte van het glasraam van het Strijdende Frankrijk (**i**).

Brits glasraam met een afbeelding van Jeanne d'Arc (**g**).

Brits glasraam met een afbeelding van engelen die een kerkhof overvliegen (**o**).

De glasramen van de beuk

De beuk telt zeven vensters (drie ten noorden en vier ten zuiden). Zes van deze vensters eren beroemde vorsten en vorstinnen, met in chronologische volgorde Heilige Clothildis (**s**), Karel Martel (**r**), G. van Bouillon (**q**), Karel de Grote (**b**), Filips II van Frankrijk (**c**) en Lodewijk IX (**d**). Het zevende venster (**a**), gelegen ter hoogte van de tribune, wordt apart behandeld. Hij is voorzien van een glasraam dat het blazen weergeeft van de 3 steden die afhankelijk zijn van de bisschop van Arras: Arras, Boulogne-sur-Mer en Saint-Omer.

De glasramen van het transept

In het transept komt het licht langs tien vensters binnen: zes ter hoogte van de geveltop

en vier ter hoogte van de zijgevels. De twee glasramen van de zijgevels vervulden de reeks belangrijke figuren met Heilige Jeanne d'Arc (**p**) en Genoveva van Parijs (**e**). Met deze glasramen gaan, op de westelijke zijgevels, twee glasramen gepaard die via allegorieën aan de Grote Oorlog herinneren: het strijdende Frankrijk (**i**) geassocieerd met een scène waarin soldaten in een horizonblauw uniform ten aanval gaan met de Franse vlag en, het zegevierende Frankrijk (**l**) met soldaten die op de Champs-Élysées in Parijs defileren, waarbij op de eerste rij de Generaals Foch en Joffre herkenbaar zijn. Oorspronkelijk was de reeks opgedragen aan de Grote Oorlog van grotere omvang (allegorische figuren van

het Lijdende en Dankbare Frankrijk, herinnering aan de veldslagen, de regimenten,...), maar deze wordt beperkt om de glasramen te integreren die de Britten schonken en die de 6 vensters versieren van de geveltop van het transept. Aan de noordzijde wordt op het middenglasraam Heilige Joris afgebeeld (**n**), de patroon van Engeland terwijl her en der allegorieën personages tonen die aan het graf van soldaten bidden (**m**, **o**). Aan de zuidzijde wordt Heilige Jeanne d'Arc (**g**), die in de kapel tweemaal afgebeeld wordt, omringd door de allegorieën van de Herinnering en de Glorie (**f**, **h**). De artiest Henry Payne, die deze zes glasramen gecreëerd heeft, nam de verschillende blazen van het vorstenhuis en van de toenmalige Britse

koloniën (Canada, Nieuw-Zeeland) op in zijn werk om eer te betonen aan de soldaten uit heel het Brits Imperium die in Frankrijk zijn komen vechten.

Zuidelijk glasraam van het koor met een afbeelding van de Heilige Barbara (j).

Onderste gedeelte van het glasraam van de Heilige Barbara met een afbeelding van een mijnwerkersfamilie (j).

Onderste gedeelte van het glasraam van Onze-Lieve-Vrouw van Vrede met een afbeelding van een werkende boer (k).

De glasramen van het koor

Beide glasramen van het koor passen in het door het duo Lorin-Pinta uitgewerkt programma en moeten oorspronkelijk de figuur van Notre Dame de Lorette weergeven, met verwijzing naar de oude kapel en de bedevaart dat zich in Ablain-Saint-Nazaire ontwikkeld heeft. Dit project wordt ten slotte niet uitgevoerd. In plaats daarvan worden twee andere heiligen afgebeeld. De echtgenote van E. Cuvelette, Algemeen Directeur van de Société des Mines van Lens en belangrijkste acteur bij de heropbouw van de mijninstallaties van Lens na de Eerste Wereldoorlog, schonk het glasraam aan de zuidzijde dat toegewijd is aan de Heilige Barbara, de patrones van de mijnwerkers (j). In het onderste deel wordt een scène afgebeeld met een mijnwerkersfamilie

voor een dubbele metalen schachtbok waarvan het silhouet herinnert aan die van de mijn-groeve nr. 15 van de Société des Mines van Lens in Loos-en-Gohelle. Deze schachtbok vertoonde een vreemde vorm en werd door de Britten die in 1915 in deze sector vochten « Tower Bridge » genoemd. Hangend aan de noordzijde wordt Onze-Lieve-Vrouw van Vrede (k) afgebeeld in een scène waarin een boer zijn veld omspit. Deze twee glasramen weerspiegelen de mijn- en landbouwtradities van de regio.

Henri Pinta (1856-1944) is een Franse schilder gespecialiseerd in religieuze thema's. Winnaar van de Grote Prijs van Rome in 1884, hij werkt samen met o.a. Charles Champigneulle die afkomstig is van een beroemde familie glasraammeesters uit het Oosten van Frankrijk. Samen ontwerpen ze de glasramen van de kerk Saint-Vaast van Béthune, evenals de glasramen en de mozaïeken van de basiliek Sacré-Coeur van Marseille.

Charles Lorin (1874-1940) komt uit een bekende familie glasraammeesters die sinds 1863 in Chartres gevestigd is. Het is zijn vader, Nicolas Lorin (1815-1882) die het atelier opricht, dat later door zijn zoon François (1900-1972) overgenomen wordt. Het atelier is nog steeds open. Tijdens zijn loopbaan wordt Charles Lorin door het Ministerie van Schone Kunsten belast met de restauratie van de glasramen van een groot aantal historische monumenten.

Henry Payne (1868-1940) is een Britse glazenier, aquarellist en schilder van muurschilderingen die sterk aanleunen bij de Arts and Crafts-beweging *.

Het hoofdaltaar ❶.

De Zwarte Maagd is omringd door een mozaïefries van Jean Gaudin. Op de metalen luiken, de Poolse arend en de Franse haan ❷.

Het meubilair bestaat uit een hoofdaltaar* en twee ambons* in het koor, twee zijaltaars* en twee biechtstoelen in de armen van het transept en twee wijwaterbakken aan de ingang van de kapel. Zoals voor de mozaïek wordt het meubilair grotendeels getekend door Louis-Marie Cordonnier. Voor hun vervaardiging associeert hij zich met de timmerwerkateliers Buisine en de beeldhouwer Adolphe Masselot, beiden in Lille gevestigd. Het kalksteen van Lavoux* dat gebruikt wordt voor het hoofdaltaar coëxisteert met het minder dure cement dat men bijvoorbeeld terugvindt in de biechtstoelen. Het hoofdaltaar is onbetwistbaar het mooiste meubelstuk ❶: achter een vrij eenvoudige altaartafel ontvouwt zich een rechthoekige retabel versierd met 2 wierookuitdelende engeltjes

gehouden in bas-reliëf. Boven de tabernakel steekt een kruisbeeld uit dat door fijne kolommen ondersteund wordt. Dit stijlvol en sober hoofdaltaar wordt duidelijk beïnvloed door de Art deco: geometrische en gestileerde vormen, uitvoering bijna met platrelief, mozaïeken fries rond de tabernakel dat op subtiele wijze wat kleur geeft. De ambons* ❷ worden in dezelfde geest gerealiseerd. Deze moderne noot is duidelijk in een tweede fase opgedoken, want de archieven van L.M. Cordonnier bevatten een project voor een hoofdaltaar met een stijl gelijkaardig met de stijl van de zijaltaars ❸ die eerder op de Romaanse kunst geïnspireerd zijn. De zijaltaars, primitiever dan het hoofdaltaar, zijn verfijnd met versieringen in bas-reliëf uitsluitend bestaande uit rinceaux en bladmotieven.

De biechtstoelen, versierd met gestileerde geometrische en plantenmotieven, werden op dezelfde manier als de andere meubelstukken vervaardigd.

Het drieluik de Notre Dame van Czestochowa ❹

Deze icoon van de Zwarte Maagd, sinds 1935 in de kapel, is een kopij van de Zwarte Maagd van het klooster van Jasna-Góra in Czestochowa en onderstreept het belang van de Poolse gemeenschap dat zich in het gebied ontwikkeld heeft naar aanleiding van de kolenontginning.

De Christus van Carency ❺

Deze deels verminkte Christus aan het kruis dat na de oorlog als relik bewaard werd, is afkomstig uit de oude lijdensweg van Carency. Het kruis bevindt zich aan de buitenkant, langs de zuidelijke muur van de kapel.

De ateliers Buisine

Van vader op zoon voert het atelier van houtwerk en houtsierkunst van de familie Buisine, in de loop van de 19de en 20de eeuw, talrijke bestellingen uit voor het meubilair van kerken in de metropool Lille. Charles Buisine-Rigot (1820-1893) breidt de activiteiten sterk uit door samen te werken met o.a. architect Charles Leroy uit Lille en door in het buitenland te werken. Het is zijn zoon, Edouard Buisine (1856-1935) die aan de werf van Notre-Dame-de-Lorette werkt.

Adolphe Masselot (1877-1959)

studeert aan de Academie voor Schone Kunsten in Lille, vervolgens aan die van Parijs. Na zijn mobilisatie en gevangenschap in 1914-1918 werkt hij bij zijn terugkeer samen met de beeldhouwer Maurice Ringot en realiseert hij vele dodenmonumenten, waaronder het Frans ossuarium van de Kemmelberg (België). Hij is eveneens zeer actief bezig met religieuze kunst en werkt verschillende malen samen met L.M. Cordonnier.

Het standbeeld van Notre Dame de Lorette ⑥.

Tekening van het oud standbeeld verwoest tijdens de bombardementen.

Portret van Monseigneur Julien.

Het grafmonument van Monseigneur Julien ⑦.

De beeldhouwkunst bestaat uit twee hoofdelementen die in de absidekapellen van het transept geplaatst zijn: het standbeeld van Notre-Dame-de-Lorette aan de noordzijde en het grafmonument van Monseigneur Julien aan de zuidzijde. Het standbeeld van Notre-Dame-de-Lorette ⑥ vervangt het standbeeld dat tijdens de bombardementen van de oude kapel verloren ging. Dit beeldhouwwerk, geëerd tijdens de bedevaarten, herneemt de traditionele iconografie: de Maagd met het Kind zit op een huis dat door engeltjes gedragen wordt. Het geheel rust op een massieve voet, beschermd door een stenen draaghemel waarvan het gewelf met mozaïek bekleed is. Deze door Adolphe Masselot gehouwe samenstelling neemt een stijl aan met een moderne touch, vergelijkbaar met de stijl van het hoofdaltaar.

Het grafmonument van Monseigneur Julien ⑩

Monseigneur Julien, die een hoofdrol speelde in het bouwproject van het monument op de heuvel van Lorette wordt, zoals hij dit wenste, in de kapel begraven. Zijn grafmonument gelegen in het zuidelijk transept is het werk van Félix-Alexandre Desruelles. De bisschop wordt er staand afgebeeld, in een ceremoniekleed, met de handen in elkaar die van voren een kleedpand vasthouden. Hij bidt aan het graf van een « poilu », gevormd door een kruis dat uit de grond opduikt, omringd door helmen en bloemen. Na zijn studies aan het « Institution ecclésiastique » van Yvetot wordt Eugène-Louis-Ernest Julien (1856-1930) tot priester gewijd in Rouen in 1881 en wordt hij

verbonden aan de parochie van Notre-Dame du Havre. In 1917 wordt hij benoemd tot bisschop van Arras en helpt met veel compassie de vluchtelingen en de soldaten tijdens en na het conflict. Hij staat bekend als de « bisschop van de heropbouw », daar hij gedreven is door de wederopbouw van de verwoeste kerken van Artesië.

Félix-Alexandre Desruelles (1865-1943)

is een Franse beeldhouwer uit Valenciennes. Tweede Prijs van Rome in 1891, hij is lid van het Instituut en de Academie van Schone Kunsten. Hij realiseert talrijke beeldhouwwerken van dodenmonumenten, met name die van Arras in 1930 en het Monument van de Gefusilleerden van Lille. Hij is de auteur van één van de goudbronzen standbeelden van het Trocaderoplein in Parijs « *Les Fruits* » (*Fruit*), gerealiseerd in 1937.

Plaat ter nagedachtenis van Louis Mercier (1856-1927), Directeur van de Compagnie des Mines van Béthune 9.

De gedenkplaten.

Plaat toegewijd aan François Faber, wielrenner 10.

Portret van Louise de Bettignies 11.

De gedenkplaten

Nog vóór het aanbrengen van de versieringen worden de muren van de kapel geleidelijk aan, van onder, bedekt met een groot aantal gegraveerde platen. Er worden individuele gedenkplaten gemaakt op verzoek van de families ter nagedachtenis van de gesneuvelde soldaten, terwijl collectieve gedenkplaten hun eer betonen aan volledige regimenten die allen in Notre-Dame-de-Lorette of in de nabijheid ervan gevochten hebben. Sommige gedenkplaten zijn toegewijd aan persoonlijkheden, zoals die van Louis Mercier 9, eerste penningmeester van de Vereniging van het Monument van Lorette en bovendien Directeur van de Compagnie des Mines van Béthune, of die van François Faber, beroemde wielrenner.

François Faber (1887-1915) 10

François Faber, van Luxemburgse nationaliteit, heeft talrijke wedstrijden gewonnen, waaronder de Tour de France die hij in 1909 behaald heeft. Als vrijwilliger in het Frans Vreemdelingenlegioen sinds het begin van de oorlog verdwijnt hij in mei 1915 tijdens het Frans offensief gelanceerd in de sectoren van Lorette en Vimy. Aangezien zijn lichaam onvindbaar bleef, wordt hij officieel als overleden verklaard op 25 februari 1921. Sinds 1918 wordt elk jaar, te zijner nagedachtenis, in Luxemburg de Grote Prijs François-Faber georganiseerd.

Louise de Bettignies (1880-1918) 11

Dankzij haar brede talenkennis (Engels, Duits, Italiaans)

dat zij opdeed tijdens haar studies en haar buitenlandse reizen als onderwijzeres wordt Louise de Bettignies vanaf 1914 gerekruteerd als inlichtingenagent door het Brits leger. Zij handelt onder het pseudoniem van Alice Dubois en zet een breed netwerk op poten die banden houdt met de Belgische en Nederlandse netwerken. In oktober 1915 wordt zij door de Duitsers opgepakt en in 1916 ter dood veroordeeld, maar haar straf wordt omgezet in levenslange dwangarbeid. Zij overlijdt in gevangenschap in Keulen op 27 september 1918. Haar lichaam wordt gerepatriëerd en begraven in haar geboortestad Saint-Amand-les-Eaux in 1920. In 1994 zet haar familie symbolisch het houten kruis van haar Duits graf in de kapel neer.

Van waar zijn de in Lorette gesneuvelde mannen afkomstig?

De soldaten die op de heuvel van Lorette gevochten hebben, waren niet allen inwoners van de Nord of de Pas-de-Calais. Het 10de Franse leger, gemobiliseerd aan het front van Artesië in 1914 en 1915, is hoofdzakelijk samengesteld uit het 21ste legerkorps* (43ste, 45ste en 13de infanteriedivisies) en van het 33ste legerkorps, speciaal in september 1914 in Arras gecreëerd (70ste, 77ste en 55ste infanteriedivisies). De soldaten van het 21ste legerkorps, onder bevel van Generaal Maistre, zijn grotendeels afkomstig uit de Vosges, de Haute-Marne en de Haute-Saône. De mannen van het 33ste legerkorps, onder bevel van Generaal Pétain, komen eveneens uit het Oosten, maar ook van de Alpen (77ste divisie, Barbot-divisie genoemd), van Parijs en de Parijse buurt. Er worden gedurende het ganse conflict andere divisies als versterking gestuurd, waaronder de Marokkaanse Divisie, samengesteld uit talrijke legioenssoldaten van diverse nationaliteiten en strijders uit Noord-Afrika.

Graf van een vader en zijn zoon gestorven voor Frankrijk in 14-18 en 39-45 (1ste rij links van de hoofdingang).

Monument toegewijd aan Generaal Maistre, gelegen in de onmiddellijke nabijheid van de necropool.

Monument ter glorie van de Barbot-divisie, gelegen langs de RD 937 in Souchez.

Onder de graven...

Sommige graven van de necropool zijn vrij bijzonder, zoals deze grafplaatsen die twee of drie stoffelijke overschotten van soldaten hergroeperen, al dan niet geïdentificeerd, voor eeuwig verbonden in de dood. Een ander voorbeeld zijn deze graven waar vader en zoon begraven zijn, waarbij de vader in 1914-1918 gesneuveld is en de zoon in 1939-1945. In de begraafplaats komt dit zes maal voor. Er worden ook soldaten van buitenlandse nationaliteit begraven in de necropool: 64 Russen, 1 Belg en 1 Roemeenier.

Generaal Barbot

Ernest Barbot (1855-1915) speelde een belangrijke rol in de veldslagen van Artesië. Op zijn 20ste wordt hij toegelaten tot de Speciale Militaire School en maakt hij carrière in het leger. In 1912 wordt

hij tot kolonel benoemd. Na zijn benoeming tot brigadegeneraal op 8 september 1914 komt hij in Artesië aan aan het hoofd van de 77te divisie Alpijnse Jagers. Generaal Barbot staat met name bekend als vurige verdediger van de stad Arras in oktober 1914, vervolgens van Souchez tijdens de tweede veldslag van Artesië in mei 1915. Hij wordt dodelijk verwond op 10 mei 1915 in de sector van de Cabaret rouge en wordt begraven met zijn wapenbroeders in Notre-Dame-de-Lorette. Zijn graf bevindt zich in het begin van de 1ste rij, links van de hoofdingang. Naast deze grafplaats wordt een herdenkingsmonument opgericht ter ere van de « Barbot-divisie » te Souchez in 1937.

Het monument van Generaal Maistre

Paul Maistre (1858-1922) behoort ook tot de emblematische figuren

van de veldslagen die zich in Lorette afgespeeld hebben. Zijn parcours lijkt sterk op die van Generaal Barbot. In september 1914 wordt hij gepromoveerd tot Divisiegeneraal en neemt hij de leiding van het 21ste legerkorps dat in eerste linie geplaatst wordt om de heuvel van Lorette te heroveren bij de bloedige gevechten van mei 1915. De rol die Maistre tijdens de oorlog speelde en zijn betrokkenheid bij het project van Notre-Dame-de-Lorette verklaren waarom een monument te zijner ere werd opgericht. Dit oorspronkelijk in de necropool opgericht monument werd achteraf verplaatst naar de plaats waar de commandopost van de generaal zich ongeveer bevond. Dit beeldhouwwerk werd in 1925 gerealiseerd door Maximilien Blondat.

Maximilien Blondat (1872-1925)

is een Franse beeldhouwer waarvan het werk kenmerkend is voor de Art nouveau en de Art deco. Na zijn studies aan de École Germain-Pilon wordt hij in 1892 toegelaten tot de Academie voor Schone Kunsten van Parijs. Hij is één van de oprichtende leden van de Société des arts décoratifs français. Zijn beroemdste kunstwerk is wellicht de fontein «Jeunesse» (Jeugd), een bronzen decor met drie kinderen die drie kikkers observeren, gereproduceerd in verschillende Franse en buitenlandse steden (Dijon, Fontainebleau, Düsseldorf, Buenos Aires of zelfs Denver).

De menigte bij de inhuldiging van de daklantaarn op 2 augustus 1925.

Programma van een bedevaart aangeboden door de vereniging van oud-strijders van Aire-sur-La-Lys.

Herdenkingsmedaille van de veldslagen van Lorette 1914-1915.

Nog vóór het einde van de oorlog bezoeken diverse delegaties de heuvel van Notre-Dame-de-Lorette, waardoor het Franse leger de arena van de veldslagen van mei 1915 kan tonen: Zweedse missie in november 1915, delegatie van Japanse militairen in december 1915, delegatie van de gemeente van Marseille in 1918, enz. Naast het leggen van de « eerste stenen » worden op de werf talrijke openbare manifestaties gehouden zoals religieuze ceremonieën - de jaarlijkse bedevaarten worden vanaf 1919 hervat - en officiële bezoeken - zoals het bezoek van Koning Georges V in 1922. Deze evenementen vormen steeds de gelegenheid om opnieuw een beroep te doen op schenkingen voor

de bouw van gebouwen. De officiële inhuldiging van de site, en meer in het bijzonder die van de daklantaarn, vindt plaats op 2 augustus 1925 in aanwezigheid van Paul Painlevé, Voorzitter van de Raad die gestuurd wordt door Gaston Doumergue, President van de Republiek. Met bijna 100.000 aanwezige personen stelt dit moment één van de sterke herdenkingsmomenten voor. De kapel wordt op 29 mei 1927 gezegend, vervolgens ingewijd op 5 september 1937.

Het herdenkingstoerisme

Naast de duizenden families die uit alle hoeken van Frankrijk afkomen om het graf van hun vermisten te bezoeken, haasten talrijke

nieuwsgierigaards zich om de oude veldslagen en verwoeste regio's te bezoeken, waaronder Artesië en de necropool van Notre-Dame-de-Lorette. Er worden bedevaarten en wandelroutes georganiseerd, speciaal met behulp van « herinneringsgidsen » en andere trajecten. In 1923 wordt vanuit Arras-Béthune tot Souchez een verharde weg aangelegd, teneinde de toegang tot de necropool te vergemakkelijken. Tot hiertoe was de enige begaanbare weg de Blanche Voie in Ablain-Saint-Nazaire. De vereniging van het Monument van Lorette schaft zelf twee minibussen aan en begint in 1929 aan de bouw van het « wachthuisje voor bezoekers », dat vandaag

nog steeds gebruikt wordt. Marskramers en ambulante handelaars groeperen zich ook aan de rand van de site. Als reactie op deze als nefast geachte effecten beslist de regering om de site in 1929 als Historisch Monument te klasseren.

Begravingsceremonie van de onbekende soldaat van de veldslagen in Noord-Afrika op 16 oktober 1977 in aanwezigheid van de President van de Republiek, Valéry Giscard d'Estaing.

Een ceremonie van de Eregarde van Notre-Dame-de-Lorette.

De herdenking van de andere conflicten

Op 16 juli 1950 wordt een onbekende soldaat van de Tweede Wereldoorlog begraven in de daklantaarn naast zijn broeders van 1914-1918, in aanwezigheid van Guy Mollet. De site van Notre-Dame-de-Lorette wordt een herdenkingsplaats dat niet enkel de Eerste Wereldoorlog herdenkt. Zo wordt er in 1955, in het ossuarium, een urn neergezet met de as van gedeporteerden overleden in de vernietigingskampen. Daarna, op 16 oktober 1977, vervolgens op 8 juni 1980 worden in aanwezigheid van de President van de Republiek, Valéry Giscard d'Estaing, twee onbekende soldaten begraven, de ene ter ere van de in Noord-Afrika tussen 1952 en 1962 omgekomen strijders en de

andere ter ere van de soldaten die in Indochina tussen 1945 en 1954 gesneuveld zijn. Er worden elk jaar op de site herdenkingsceremonieën georganiseerd, teneinde de herinnering aan deze conflicten en de opoffering van alle voor Frankrijk gestorven strijders levendig te houden.

De Eregarde van Notre-Dame-de-Lorette

Na de inhuldiging van de daklantaarn in 1925 steken vrijwilligers de handen uit de mouwen om het publiek te oriënteren en de bezoekersstroom te beheren. Ze noemen zich « Fidèles Servants de Notre-Dame-de-Lorette » (Trouwe Dienaars van Notre-Dame-de-Lorette) genoemd. Later wordt een officiële vereniging, dat zich onderscheidt van de Vereniging van het Monument van Lorette, maar echter grotendeels samengesteld uit dezelfde persoonlijkheden, opgericht in 1927 onder de naam « Garde d'Honneur de Notre-Dame-de-Lorette » (Eregarde van Notre-Dame-de-Lorette). Deze vereniging streeft ernaar de herinnering van de doden in

ere te houden en de bezoekers te verwelkomen. In 1927 telt ze iets meer dan 200 leden, waaronder vele oud-strijders. In de loop van de jaren sluiten nieuwe vrijwilligers van uiteenlopende leeftijden zich aan aan de vereniging die vandaag meer dan 4.000 leden telt. De eregarden, ingedeeld in 22 groepen, waarbij elke groep tot een gemeente van de Pas-de-Calais dicht bij de necropool gelegen behoort, lossen elkaar af om een dagelijkse aanwezigheid op de site van 1 maart tot 30 november te garanderen en bij te dragen aan de organisatie van ceremonieën (herinneringswake van 10 november, enz.). De vereniging van de Eregarde van Notre-Dame-de-Lorette wordt erkend als zijnde van openbaar nut bij decreet van 6 november 1963.

De Ring van de Herinnering gezien vanuit de daklantaarn van Notre-Dame-de-Lorette.

De Ring van de Herinnering en het uitzicht op de laagvlakte van Lens en de heuvelrug van Vimy.

Opvallend in de sector van de heuvels van Artesië is de belangrijke concentratie herdenkingssites met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog. Ter gelegenheid van het conflict trachten de Regionale Raad van Nord-Pas-de-Calais en de Agglomeratiegemeenschap van Lens-Liévin, gesteund door de Staat/het Ministerie van Defensie, de Departementale Raad van Pas-de-Calais en de Departementale Raad van Nord, twee grootschalige projecten te realiseren in staat de opoffering van duizenden mannen te eren en bij te dragen tot het herdenkingswerk voor de toekomstige generaties: de Ring van de Herinnering in Ablain-Saint-Nazaire en Lens '14-18 – Geschiedeniscentrum Oorlog en Vrede in Souchez.

Een internationaal monument

De Regionale Raad van Nord-Pas-de-Calais wenste een monument met een internationale dimensie te bouwen om verder te gaan dan het nationaal kader van de herdenking van deze tragedie. Dit monument, symbolisch opgericht tegenover de necropool van Notre-Dame-de-Lorette en ingehuldigd op 11 november 2014 in aanwezigheid van de President van de Republiek, verenigt alle namen van de 580.000 soldaten uit de hele wereld die tijdens het conflict op het grondgebied van Nord-Pas-de-Calais omkwamen. Alle namen samen, die in alfabetische volgorde en zonder een onderscheid te maken in de nationaliteit

gepresenteerd worden, leggen de nadruk op noties zoals vrede, broederschap en vrijheid tussen de volkeren. Voor dit merkwaardig project was er werk aan de winkel om de namen van de in de Nord en de Pas-de-Calais tussen 1914 en 1918 gesneuvelde soldaten te verzamelen. Deze opdracht werd uitgevoerd in samenwerking met o.a. de Direction de la Mémoire, du Patrimoine et des Archives (Directie van de Herdenking, het Patrimonium en de Archieven) van het Ministerie van Defensie voor de Franse soldaten, de *Commonwealth War Graves Commission* (CWGC)* voor de Britse strijders en de *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* (VDK)* voor de Duitse militairen.

Een monumentaal bouwwerk

De architect Philippe Prost, laureaat van de wedstrijd gelanceerd door de Regionale Raad, inspireerde zich op de symbolische vorm van de ring om de richtlijnen van het architecturaal project te realiseren. Dit monumentaal bouwwerk, samengesteld uit 125 voussoirs in donkerkleurig, staalvezelversterkt beton* die contrasteren met het goudkleurig licht van de 500 platen van roestvrij staal waarop de soldatennamen gegraveerd werden, bevindt zich op het kruispunt tussen technische innovatie en design.

De gegraveerde platen van de Ring van de Herinnering.

Identiteitsplaatje van Léon Senet (recto) teruggevonden tijdens de werkzaamheden van het monument.

De architect verantwoordt zijn werkwijze als volgt: « Wij hebben de ring als figuur gekozen, omdat deze refereert naar de ronde die gevormd wordt door hen die elkaars handen vastnemen. De ring staat synoniem met zowel eenheid als eeuwigheid: eenheid want de namen vormen op die manier een soort menselijke keten, eeuwigheid want de letters volgen elkaar eindeloos op. Bovendien heeft de alfabetische volgorde voorrang op de nationaliteit, de graad en de religie. (...) De ring, op de grond vastgezet over tweederde van zijn omtrek, komt van de grond los wanneer de helling

van de grond toeneemt. Zijn overhang herinnert eraan dat de vrede steeds broos is. »

Philippe Prost

Deze architect-urbanist werd geboren in 1959. In 1993 richt hij zijn architectenkantoor in Parijs op. Als onderzoeker is hij eveneens gespecialiseerd in de militaire architectuur en de citadellen van Vauban. In 2004 behaalt hij een vermelding in de «Prix de l'Équerre d'argent» voor de realisatie van woningen in het 20ste arrondissement van Parijs.

Er werden andere vaardigheden ingezet om dit complex project succesvol te realiseren. De typograaf Pierre di Sciullo heeft een nieuw lettertype gecreëerd, « Lorette » genaamd, teneinde deze talrijke namen afkomstig uit verschillende alfabetten (Angelsaksisch, Afrikaans, Indisch, enz.) gemakkelijker te kunnen lezen. De conceptuele artiest Yann Toma heeft de verlichtingsinstallatie van het monument « La Grande Veilleuse » ontworpen. Dit kunstwerk wordt voorgesteld als een lichtgevende partituur met als doel het publiek aan te zetten zich de jong beëindigde levens te herinneren en te mediteren over het geweld en de notie van vrede vandaag.

Teruggevonden soldatenlichamen...

Ter gelegenheid van de bouw van het monument werden de lichamen van verschillende soldaten, die tijdens de gevechten van 1915 gedood werden, voor de dag gehaald door de Archeologische Dienst van de Stad Arras. Er werden twee Franse soldaten geïdentificeerd dankzij hun identiteitsplaatjes: Léon Senet, afkomstig uit Tours (37), sergeant van het 282ste infanterieregiment, gestorven op 23 mei 1915 en Pierre Sorhaits, afkomstig uit Les Landes (40), soldaat van het 174ste infanterieregiment, gestorven op 21 mei 1915. Op een plaat onderaan de Ring is te lezen waar beide lichamen ontdekt werden.

Lens' 14-18 – Geschiedeniscentrum Oorlog en Vrede te Souchez, zicht vanaf de ingang en het kerkplein (gesynthetiseerde beelden).

Binnenzicht.

Lens' 14-18 – Geschiedeniscentrum Oorlog en Vrede te Souchez

Dit centrum, gebouwd aan de voet van de heuvel van Notre-Dame-de-Lorette op initiatief van de Agglomeratiegemeenschap van Lens-Liévin, heeft tot doel het verloop van de Grote Oorlog in Frans-Vlaanderen en in Artesië te tonen. Het centrum vormt dus een ware toegangspoort tot de sites van de Eerste Wereldoorlog in Nord-Pas-de-Calais. Het architecturaal project werd toevertrouwd aan de architect-scenograaf Pierre-Louis Faloci, die in een Europese wedstrijd verkozen werd. Het gebouw samengesteld uit meerdere parallellepiped van grijs beton, past zich volledig aan aan de milieuomgeving, evenals aan de hellingsgraad van het terrein.

De architect associeert hieraan de subtile en gemeten aanwezigheid van het glas, en creëert op die manier, zowel buiten als binnen, een contrasterend spel tussen duisternis en licht. Het door de architect uitgedacht landschap, gestructureerd door permanente gesnoeide hagen, stemt tot nadenken en tot bezinning. Binnen bestaat de museografie uit zeven individuele thematieken die de verschillende etappes van de oorlog in de regio reconstrueren: de bewegingsoorlog, de loopgravensystemen, de bloedige en nutteloze offensieven, de bezetting van de Nord, de offensieven van 1918, de dood aan het front en de « Hel van de Nord », de ruïnes en de heropbouw.

De historische inhoud is het resultaat van de werkzaamheden van de historicus Yves Le Maner die een team van Franse, Belgische, Britse en Duitse specialisten samengesteld heeft. Het bezoekersparcours steunt op een moderne scenografie en museografische technieken, met tal van foto's en archief films. Dit centrum, ontworpen in overeenstemming met het internationaal monument van Notre-Dame-de-Lorette, bevat ook een herdenkingsruimte waar de fiches van de 580.000 soldaten wier namen op de Ring van de Herinnering gegraveerd zijn, geraadpleegd kunnen worden.

*102 rue Pasteur, Souchez
Lengtegraad: 2.74215 –
Breedtegraad: 50.40126*

Pierre-Louis Faloci

Hij is geboren in Nice in 1949 en leeft en werkt in Parijs. Zijn beroepspraktijk en zijn onderrichting streven één doel na: de architectuur en het landschap als een globaal geheel aanzien. Hij bouwt vele woningen (Mont Beuvray 1995-2011) en werkt meerdere malen op culturele of museografische projecten (Rodin-museum in 2007, landschapsverzorging in de nabijheid van het Struthof-kamp en bouw van het Europees Centrum van de Gedeporteerde Verzetsstrijder) in 2008, Halle aux sucres (Suikerhal) referentiepunt duurzame stad in Duinkerke in 2014).

Het Brits kerkhof van de Cabaret Rouge in Souchez.

Het Duits kerkhof van het Witte Huis in Neuville-Saint-Vaast.

Het kerkhof van de Cabaret Rouge in Souchez

Het kerkhof van de Cabaret Rouge behoort in de regio tot één van de belangrijkste kerkhoven van de *Commonwealth*. Dit kerkhof werd door de Engelsen vanaf 1916 opgericht. Het heeft zijn naam te danken aan een bar, « Le Cabaret Rouge » genaamd, uit de buurt. Na de oorlog vormt de *Commonwealth War Graves Commission* dit kerkhof om tot hergroeperingsnecropool waar 7.665 soldatenlichamen uit de veldslagen van de Nord en de Pas-de-Calais verenigd zijn. Onder hen bevinden zich talrijke Canadezen die op de heuvelrug van Vimy gestreden hebben tijdens de veldslag van Arras in april 1917.

Het is in dit kerkhof dat in mei 2000 het lichaam van de « onbekende Canadese soldaat » opgegraven werd, dat nu symbolisch voor het Oorlogsherdenkingsmonument van Canada in Ottawa rust. Dit kerkhof vertoont de hoofdkarakteristieken van de militaire necropolen die door de *Commonwealth War Graves Commission* opgericht werden: aanwezigheid van een muurtje rond het kerkhof en van een architecturale creatie aan de ingang, van het opofferingskruis en van de gedenksteen met de inscriptie: « *Leurs noms vivront à jamais* » (Hun namen zullen voor altijd voortbestaan).

RD 937 – 62153 Souchez
Lengtegraad: 2.741475 –
Breedtegraad: 50.380660

Het Duits kerkhof van het Witte Huis in Neuville-Saint-Vaast

Dit kerkhof werd gecreëerd door de Franse militaire autoriteiten van 1919 tot 1923 om de Duitse strijders die aan het front van Artesië gesneuveld zijn, te begraven. Dit kerkhof is het grootste Duits militair kerkhof van de Eerste Wereldoorlog op Frans grondgebied. Er werden tussen 1975 en 1983 herinrichtingswerken uitgevoerd door de *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge*. Er zijn 44.833 soldaten begraven. De graven bestaan uit zwarte kruisen waarvan de meeste 4 namen dragen. In een massagraf rusten enkele duizenden soldaten waarvan een klein deel geïdentificeerd kon worden.

Het ontwerp van de Duitse kerkhoven baseert zich op de notie van communie tussen de Mens en de Natuur, geïnspireerd op de mythologie van de Germaanse landen. De grafplaatsen passen op harmonieuze wijze in hun omgeving, waarbij de planten vrij kunnen groeien.

RD 937 – 62580
Neuville-Saint-Vaast
Lengtegraad: 2.751855 –
Breedtegraad: 50.343310

Het Canadees Monument op de heuvelrug van Vimy.

De mijngroeve Wellington in Arras.

Nationale historische site van Canada van de heuvelrug van Vimy

De heuvelrug van Vimy, uitkijkend op de steenkoolbekken, is essentieel gelegen voor de Duitse verdediging tijdens het conflict. Het is op deze heuveltop dat de Canadese regering een groots geheel opricht ter nagedachtenis van haar 66.000 overleden soldaten tijdens de veldslagen van de Eerste Wereldoorlog. Dit monument, uitgevoerd door W. Seymour Allward, herdenkt in het bijzonder de veldslag van 9 april 1917 tijdens dewelke de Canadezen de heuvelrug terug in handen genomen hebben. Het in 1936 ingehuldigd monument staat symbool voor de geboorte van de natie, aangezien

deze overwinning de Geschiedenis van Canada sterk beïnvloed heeft. In de nabijheid van het monument werden loopgraven van de oude veldslag behouden. Deze zijn toegankelijk voor het publiek, evenals een deel van de onderaardse gangen die tijdens de veldslag gebruikt werden. Een interpretatiecentrum biedt de essentiële informatie om zich een idee te vormen over de Canadese betrokkenheid in het conflict.

RD 55 – 62580 Vimy
Lengtegraad: 2.772847 –
Breedtegraad: 50.379060

De mijngroeve Wellington in Arras

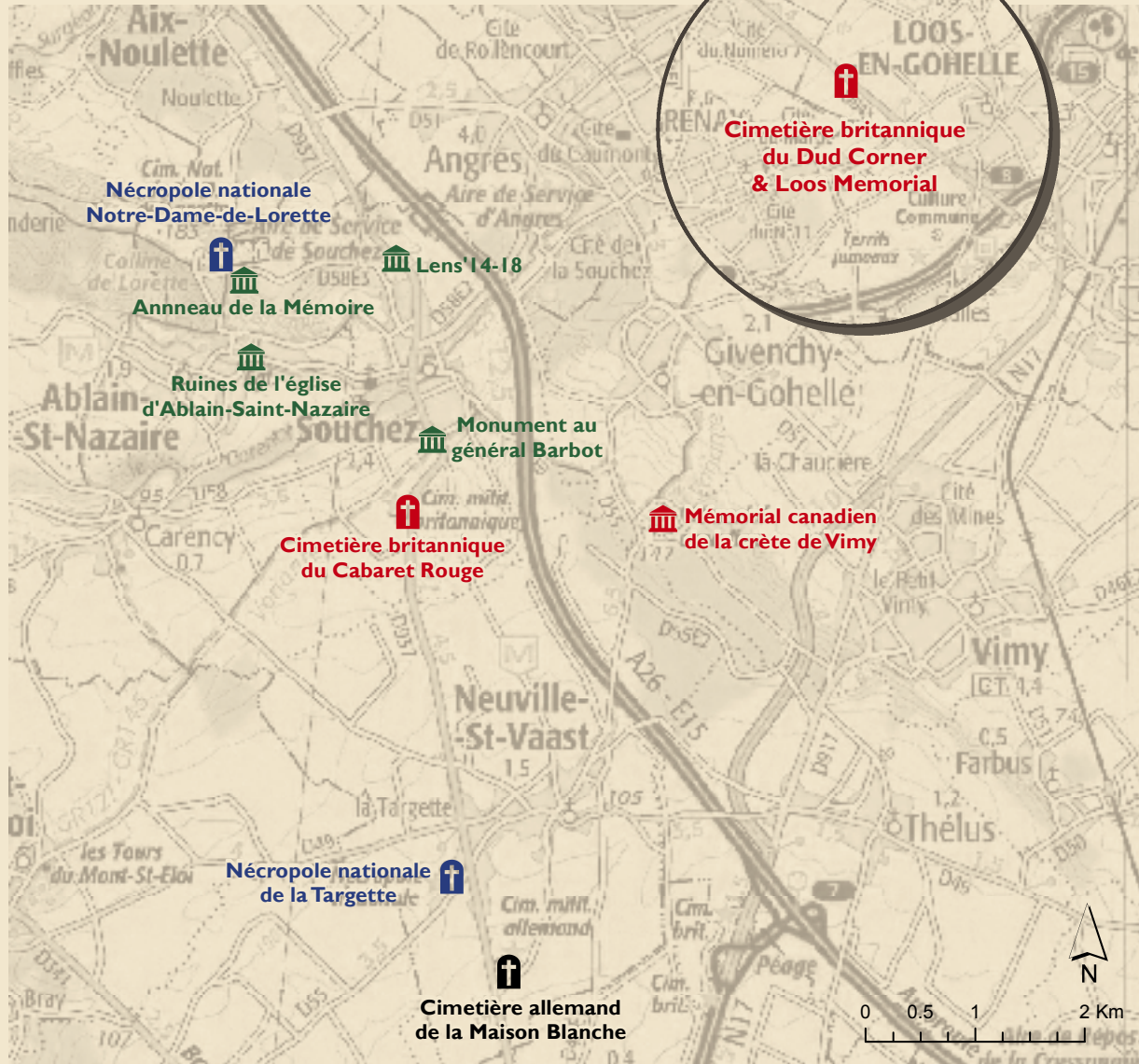
In november 1916 beslisten de Britten om de krijtontginningsgroeven die onder de stad liggen te gebruiken om een echt ondergronds netwerk van kazernes te creëren, waar tot 24.000 soldaten binnen kunnen. Met de strategisch gelegen groeve, die Wellington gedoopt wordt door de Nieuw-Zeelandse schansgravers en waar de soldaten leven, blijft de herinnering aan de duizenden soldaten die onder de grond ingelegerd waren op enkele meters van de frontlinie vooraleer de veldslag op 9 april 1917 te bestormen, levendig.

Dankzij een luisterwandeling of een bezoek met een gids kunnen de bezoekers de site ontdekken die op 20m diepte gelegen is.

Rue Arthur Delétoille
– 62000 Arras
Lengtegraad: 2.782433 –
Breedtegraad: 50.280695

Het Pays d'art et d'histoire (Land van kunst en geschiedenis) van Lens-Liévin

Belangrijkste herdenkingssites op de oude frontlinie

Glossarium

Absidekapel: kleinere absis, met doorgaans een secundaire altaar.

Absis: uitstekend deel, in het algemeen gelegen aan het meest oostelijk punt van een kerk, in de axiale verlenging van het koor. De absis kan halfronnd of polygonaal zijn.

Altaar: tafel in de kerk om de mis en de eucharistie te vieren.

Ambon: tribune, vaak onder de vorm van een schoolbank, gelegen aan de ingang van het kerkkoor, waar de priester de Bijbel voorleest.

Arts and Crafts: artistieke hervormingsbeweging dat zijn oorsprong vindt in Engeland op het einde van de 19de eeuw; steunt op een terugkeer naar artisanale waarden en traditionele knowhow als reactie op de bloeiende industrialisering.

Campo-santo: soort kloostergebouw bestaande uit overdekte galerijen.

Ecoīnçon (zwik): houtwerk of metselwerk op de kruising van twee muurwanden.

Hoofdaltaar: voornaamste altaar gelegen in het koor van een kerk, versus de altaars die minder belangrijk zijn (secundaire altaars).

Imperial War Graves Commission nadien Commonwelath War Graves Commission (CWGC): onafhankelijk organisme gecreëerd in 1917 belast met de creatie, vervolgens met het onderhoud van de kerkhoven van de Commonwealth tijdens de Eerste Wereldoorlog, nadien tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Lavoux-steen: kalksteen uit de steengroeven van Lavoux in de Vienne (86), met name bekend om zijn korrelfijnheid.

Legerkorps: militaire eenheid. Een Frans legerkorps bestaat uit twee infanteriedivisies, een artillerieregiment, een cavalerieregiment, twee reserve-infanterieregimenten en hulpeenheden (bijv. brancardiers, verpleegdienst...), hetzij ongeveer 40.000 mannen.

Mandorla: amandelvorm (mandorla in het Italiaans) waarin een figuur afgebeeld wordt (bijv. Christus of de Maagd).

Mozaïeksteentjes: klein fragment keramiek gebruikt om mozaïekmotieven samen te stellen.

Romaans-Byzantijs: architecturale stijl dat zich ontwikkeld heeft op het einde van de 19de eeuw en in de 20ste eeuw, waarbij zowel de Romeinse stijl als de Byzantijnse kunst aanwezig zijn.

Rondboog: term dat gebruikt wordt om een boog of een gewelf aan te duiden waarvan de ronding overeenkomt met een perfect halfronnd.

Staalvezelversterkt beton: beton gekenmerkt door een uitzonderlijke duurzaamheid en sterkte. Bevoorrecht materiaal voor kunstwerken, monumentale torens, enz.

Tandlijst: vierkantig versieringsmotief (tand) gebruikt in fries, in het algemeen onder een kroonlijst.

Timpaan: ruimte boven een opening, tussen de bovendorpel en de boog.

Tweelingvensters: venster dat in twee gelijke stukken verdeeld wordt, meestal met behulp van een kolom.

Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge (VDK): Dienst voor het onderhoud van Duitse militaire grafplaatsen ; vereniging opgericht in 1919 met als doel de Duitse oorlogsgrafplaatsen van de Eerste Wereldoorlog en Tweede Wereldoorlog te creëren en te onderhouden.

Hoofredacteur:

Sylvain Robert
Président de la Communauté
d'Agglomération
de Lens-Liévin

Ontwerp en redactie:

Laurence Pottier, Service Pays d'art
et d'histoire de la Communauté
d'Agglomération
de Lens-Liévin

Met dank aan:

Communauté d'Agglomération de
Lens-Liévin : Frédéric Cousin, Yann
Cussey, Laura Descamps, Christine
Drobjak, Grégory Galvaire, David
Pierru ; Direction Régionale des
Affaires Culturelles : Colette
Dréan, Olivier Liardet ; Archives
départementales du Pas-de-Calais :
Lionel Gallois, Alice Leblanc ;
Archives départementales du Nord ;
Archives municipales de Lens :
Aurélié David ; Archives du diocèse
d'Arras : Audrey Cassan ; Direction
de la Mémoire, du Patrimoine
et des Archives du Ministère de
la Défense : Liliane Chanson,
Guillaume Pichard, Marie-Christine
Nicolas ; Comité Régional du
Tourisme Nord – Pas de Calais :
Edouard Roose ; Office de Tourisme
d'Arras : Laurence Mortier ; Service
archéologique de la ville d'Arras :
Alain Jacques ; Service d'Animation
du Patrimoine de la ville de Lille :
Chantal Zamolo ; les architectes
Philippe Prost et Pierre-Louis
Faloci ; Ossuaire de Douaumont.

Tekst uitgegeven met de steun
van het Ministerie van Cultuur en
Communicatie, Regionale Directie
voor Cultuur

Illustraties:

© Archives départementales du
Pas-de-Calais : p. 2 BHC 462 ; p. 5
n°1 4Fi 1849 ; p. 6 n°1 5Fi 1/34 ; n°2
BHE 45/1 ; p. 8 n°2 BHE 45/1 ; p. 9
n°1 5Fi 1/117, n°2 5Fi 1/123, n°3 5Fi
1/133 ; p. 10 n°2 8Fi 692 ; p. 11 n°1
48 Fi 84, n°3 BHE 45/2 ; p. 12 n°1
4Fi 3792, n°2 BHC 462 ; p. 13 n°1 et
2 42 J 273, n°3 BHC 462 ; p. 14 n°2
3Fi 710 ; p. 16 n°1 42 J 275 ; p. 26
n°3 BHC 462 ; p. 29 n°1 BHC 462,
n°2 42 J 333, n°3 4Fi 3559

© Archives départementales du
Nord : p. 14 n°1 136 J 32 ; p. 15 n°1
136 J 152, n°2 136 J 32 ; p. 17 n°3
136 J 154 ; p. 18 n°3 136 J 152 ; p.
21 n°3 136 J 152 ; p. 27 n°4 30Fi 364

© Archives municipales de Lens : p.
11 n°2

© Archives du diocèse d'Arras :
p. 13 n°4 6 V 53 ; p. 17 n°1 6 V 50 ;
p. 26 n°2 CH 2-7

© Collection BDIC : p. 10 n°1 fonds
Vallois

© OTPLL / Matthieu Brard : p. 16
n°2 ; p. 17 n°2 ; p. 19 n°2 ; p. 21 n°2 ;
p. 27 n°2 ; p. 30 n°2 ; p. 34 n°1 et 2 ;
p. 35 n°1 ; 4e de couverture en haut

© Coll. particulière E. Roose : p. 5 n°2

© Ossuaire de Douaumont : p. 20 n°3

© Jacques Robert – Ministère de la
Défense SEDAC / SGA / DMPA : p.
30 n°1

© Service archéologique de la ville
d'Arras : p. 32 n°2

© Cituation et ensemble : p. 35 n°2

© Mémorial de Notre-Dame-de-
Lorette /AAPP Philippe Prost /
Conseil régional Nord – Pas de
Calais : p. 31 n°1 et 2

© Agence Pierre-Louis Faloci
architecte : p. 33 n°1 et 2 ; 4e de co

© Communauté d'Agglomération de
Lens-Liévin (Yann Cussey, Grégory
Galvaire, Laurence Pottier) pour
toutes les autres photographies /
Cartes : p. 4 et 7 réalisées à partir
du guide Michelin des champs de
bataille en Artois.

Coverfoto:

Voorpagina: totaalbeeld van de
necropool en van de 'Ring van de
Herinnering'

Flaptekst bovenaan: mozaïeken
van de koepel van de kapel

Onderaan: Lens '14-18 –
Geschiedeniscentrum Oorlog en
Vrede te Souchez

Grafisme:

Agence Audace, Lens, sur la
base d'une conception de LM
communiquer.

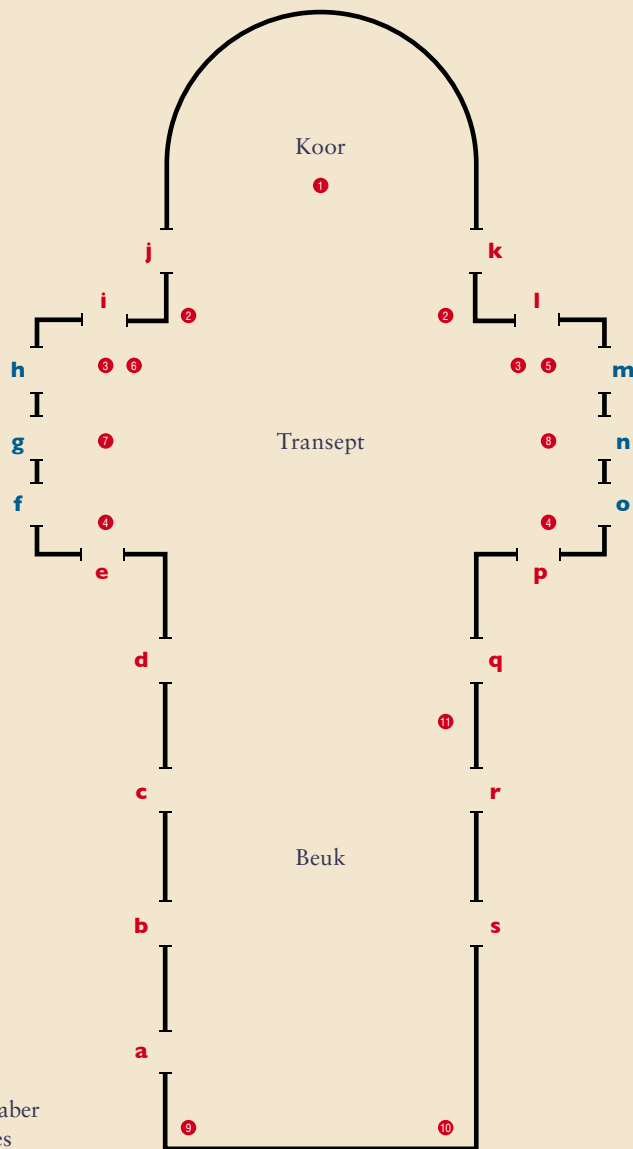
Print:

L'Artésienne, Liévin.

Schematisch plan van de kapel

Meubilair, beeldhouwkunst en gedenkplaten

- ❶ Hoofdaltaar
- ❷ Ambons
- ❸ Zijaltaars
- ❹ Biechtstoelen
- ❺ Drieluik de Notre Dame van Czestochowa
- ❻ Christus van Carency
- ❼ Grafmonument van Monseigneur Julien
- ❽ Standbeeld van Notre-Dame-de-Lorette
- ❾ Plaat ter nagedachtenis van Louis Mercier (1856-1927), Directeur van de Compagnie des Mines van Béthune
- ❿ Plaat toegewijd aan François Faber
- ⓫ Kruis van Louise de Bettignies

Glasramen

(in blauw de Britse glasramen)

- a** Blazoen van Arras, Boulogne-sur-Mer en Saint-Omer
- b** Karel de Grote en het doopsel van Toudoun in 796
- c** Filips II van Frankrijk en het slagveld van Bouvines in 1214
- d** Lodewijk IX en het slagveld van Taillebourg in 1242
- e** Genoveva van Parijs
- f, g, h** Heilige Jeanne d'Arc en de allegorieën van de Herinnering en de Glorie
- i** Het strijdende Frankrijk
- j** Heilige Barbara
- k** Onze-Lieve-Vrouw van Vrede
- l** Het zegevierende Frankrijk
- m, n, o** Heilige Joris, patroon van Engeland en engelen die de soldatengraven overvliegen
- p** Heilige Jeanne d'Arc en de overwinning in Orléans
- q** Godfried van Bouillon en Peter de Kluizenaar die de kruistocht prediken
- r** Karel Martel en de veldslag van Poitiers in 732
- s** Heilige Clothildis, koningin van de Franken en de veldslag van Tolbiac in 496 (of 506)

De label Pays d'art et d'histoire (Land van kunst en geschiedenis) wordt toegekend door het Ministerie van Cultuur en Communicatie aan de overheden die zich inzetten voor een globale politiek ter bescherming en ter waardering van het patrimonium ten aanzien van het publiek.

De Steden en Landen van kunst en geschiedenis vormen een nationaal netwerk waarin de meest innoverende ervaringen uitgewisseld kunnen worden.

In de omgeving dragen Boulogne-sur-Mer, Cambrai, Lille en Roubaix de benaming Ville d'art et d'histoire (Stad van kunst en geschiedenis) en Saint-Omer draagt de benaming Pays d'art et d'histoire (Land van kunst en geschiedenis).

Voor meer info over het lokaal patrimonium en de activiteiten van Pays d'art et d'histoire (Land van kunst en geschiedenis):

Communauté
d'Agglomération
de Lens-Liévin
21 rue Marcel Sembat BP 65
62 302 LENS Cedex
03 21 67 13 54
paysdartetdhistoire@agglo-lenslievin.fr

Franse nationale necropool
en internationaal monument
van Notre-Dame-de-Lorette:
RD 58 E3 – 62153
Ablain-Saint-Nazaire
Lengtegraad: 2.722260 –
Breedtegraad: 50.399648

Office de Tourisme et du Patrimoine de Lens-Liévin

58 rue de la gare
62300 LENS
03 21 67 66 66
info@tourisme-lenslievin.fr
www.tourisme-lenslievin.fr

Wegen van Herdenking 14-18
Nord-Pas-de-Calais:
www.cheminsdememoire-nordpasdecalsais.fr
www.remembrancetrails-northernfrance.com

